

184236

YU ISSN 0021-6933

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XXVIII – leto 1982/83 – št. 5

Jezik in slovstvo

Letnik XXVIII, številka 5
Ljubljana, februar 1982/83

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številok)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik: Gregor Kocijan, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Gregor Kocijan (slovstvena zgodovina), Hermina Jug-Kranjec (jezikoslovje), Aleksander Skaza (primerjalna slavistika), Franc Žagar (metodika)

Tehnični urednik: Ivo Graul

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednica), Marjan Javornik, Marko Juvan, Mira Medved,

Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tisk Aero, kemična, grafična in papirna industrija, Celje

Opremila inž. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 120.– din, polletna 60.– din, posamezna številka 15.– din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 50.– din

Za tujino celoletna naročnina: 200.– din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije Izobraževalna skupnost SRS za družboslovje

Vsebina pete številke

Razprave in članki

129 *Štefan Barbarič*, Murko in Kombol

136 *Nina Borisovna Mečkovska*, »Jezik in zavest« v delih Aleksandra Romanoviča Lurije

141 *Jože Lipnik*, Oblikovanje prvih jezikovnih pojmov pri učencih osnovne šole

Metodične izkušnje

144 *Olga Kunst-Gnamuš, Vika Slabe*, Sintetično-analitična metoda pri jezikovnem pouku

Jubilanti

152 *Dragi Stefanija*, Osemdeset let Janka Jurančiča

Ocene in poročila

155 *Tone Pretnar*, Pericarežeracirep: aliteracija kot zvočna figura
in kot verznoorganizacijski princip

156 *Nada Barbarič-Novak*, Obdobje romantike v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi

160 **Prejeli smo v oceno**

Štefan Barbarič

Slovanska knjižnica v Ljubljani

MURKO IN KOMBOL

Dva pristopa k proučevanju reformacije in protireformacije

Pričujočo študijo sta pobudila in določila dva momenta. Najprej prepričanje, da obstaja vrsta pomembnih jugoslovanskih literarnozgodovinskih tem in problemov, ki lahko pritegnejo večstransko zanimanje. In drugo, da vzporedno proučevanje smeri in prizadevanja književne historiografije v preteklosti – v našem primeru slovenske in hrvatske – v mnogočem lahko pomaga sodobnim raziskavam, in sicer ne glede na to, koliko se je med tem znanost o književnosti v načelih in metodološko razvijala drugače.

Matija Murko (1861–1952) in Mihovil Kombol (1883–1955) sta dve povsem ločeni osebnosti, znanstvenika, ki sta živela in delala brez vsake bližje povezave. Očitna je generacijska razlika, ki je odločilno vplivala na njuno intelektualno in strokovno oblikovanje. Murko izhaja iz dunajskega Miklošičevega seminarja, ki je bil – kot je znano – koncipiran izrazito filološko, usmerjen največ v proučevanje jezika in starih tekstov. Zatorej ne preseneča, da so prvi Murkovi nastopi obarvani jezikoslovno. Vendar se je Murkovo znanstveno zanimanje kmalu prevesilo na zgodovino književnosti, to že zavoljo tega, ker je filologija jasno delovala tudi v tej smeri, a še v večji meri, ker se je ob študiju germanistike neposredno seznanil s tako imenovanim nemškim pozitivizmom (Ericha Schmidta je celo poslušal). Dvajset let mlajši Kombol je prišel na Dunaj v prvem desetletju našega stoletja, to pomeni v precej drugačno kulturno klimo. Kot je v spominskem članku v Republiki 1955 zapisal njegov prijatelj Branko Gavella, je v glavnem mestu ta čas pričelo prevladovati »spreminjanje modernizma iz negativne eklektične secesije v vse ostrejšo iskanje obvladovanja realistične motivike«. Še bolj je opazna razlika, če upoštevamo, da Murkova učna leta sodijo v vse prej kot artistično prepojeno ozračje predsecesijske dobe. Drugače povedano, v svoji študijski dobi se je Kombolovo zanimanje lahko razvilo tudi v estetsko-artistični smeri (v likovnem pogledu pretežno proti impresionizmu).

Morebiti so navedena dejstva precej splošnega pomena, vendar je kazalo opozoriti nanje, saj je jasno, da spremembe v splošnem kulturnem ozračju niso mogle ostati brez vpliva na intelektualno dozorevanje in profiliranje nadarjenih posameznikov.

Toda ne glede na generacijske razlike je bil duhovni habitus obeh literarnih zgodovinarjev bolj soroden kot različen. Na kratko povedano: Murko ni bil ozek specialist, marveč strokovnjak širokega profila, z bogato osnovo slavistične in germanistične izobrazbe, mož izjemne delovne discipline, po življenjskem pojmovanju in ustvarjalnem konceptu realista. O njegovem realističnem razmerju do življenja in znanosti priča med drugim nekrolog, posvečen prijatelju Milivoju Šreplu: »Njegova želja je bila, naj se hrvatska znanost otrese šablone, vodenega in meglenelega romantizma, ki je tudi pri Hrvatih s svojimi rodoljubnimi frazami predolgo trajal« (Ljubljanski zvon 1904). Ob njem Kombol, prav tako

ustvarjalec s široko kulturo in večstranskega zanimanja, z dušo, ki ji je bila blizu umetniška nota, goreč za aktualno in poln živega smisla za vrednotenje zgodovinskih pojavov. Tudi zanj velja, kar je sam povedal o svojem odličnem učitelju Vatroslavu Jagiću (v uvodu za Izabrane kraće spise; v omenjenem zapisu v Republici 1955 je to ponovil Gavella), namreč, da je bilo pri znamenitem profesorju »sejanje v širino spojeno s prirojeno nenaklonjenostjo do sistemskih konstrukcij, v katerih se tako lahko izgubijo žive črte individualnih pojavov«, ker »je znal kot le malokdo zastaviti problem, razločiti v predhodnih raziskovanjih bistveno od nebistvenega, verjetno od neverjetnega ter na osnovi kritike razgrnjenih zgodovinskih dejstev najti pot do najprepričljivejše rešitve«. Na Dunaju je dala Kombolu razen Jagičeve slavistične šole tudi Minorjeva germanistična trdno oporišče za obvladovanje kar se da adekvatnih sodobnih književnoznanstvenih metod.

Murko je v problematiko reformacije in protireformacije posegel večkrat, z zajemljivejšo kretinjo dvakrat ali trikrat.

Kot prvi pobornik evropeizacije v slovenskem književnem zgodovinopisju je Murko v strnjeni obliki trdneje in bolj sistematično kot kdo pred njim v prispevku za Ottův slovník naučný (1898, geslo Jihoslované Dějiny slovinské literatury) določil periodizacijo in izdelal pregledno sliko obstoječega fonda slovenskega slovstva (do leta 1895). Murko je takrat uvedel termina reformacija in protireformacija in razmejil obdobja na način, ki se je v glavnem obdržal do danes. Značilno je, da se v Murkovem prispevku v češkem leksikonu – za razliko s predhodniki, posebej z Glaserjem, ki v svoji Zgodovini (I, 1894) »katoliško« obdobje pomika do konca XVIII. stoletja – protireformacija kot literarno obdobje končuje sredi tega stoletja (to pomeni, da od takrat štejeta Pohlin in Japelj v »razsvetljenstvo«). Navzlic skopemu prostoru se Murko ni odrekal, da bi ne evidencialno političnih in kulturnih determinant razvoja, tako je npr. našel pravilno in natančno besedo za vplive, ki so med protireformacijo prihajali od italijanske strani.

Kmalu zatem je Murko prevzel mesto profesorja na filozofski fakulteti v Gradcu, s čimer so se mu odprle ugodne delovne možnosti za proučevanje slovenske oziroma jugoslovanskih književnosti nasploh. Kot rezultat izdelave širših književnozgodovinskih konceptov sta nastali dve deli: monografija *Geschichte der älteren südslavischen Literaturen* (ki obsega naše srednjeveško slovstvo, 1908) in kompendijski sintetični pregled razvoja južnih slovanskih književnosti v celem (v seriji *Die Kultur der Gegenwart*, 1908). Pozornost zasluži, da Murko govori o južnih slovanskih književnostih v množini in da mednje prišteva tudi bolgarsko.

Monografija o starejših jugoslovanskih literaturah je bila pionirsko delo in je izzvala vrsto ugodnih ocen. Edina izjema je bila kritika Vladimira Čorovića, tedanjega Jagičevega doktoranda (v Srpskem književnem glasniku in v Archivu), ki je zaradi svojega pavšalnega negatorstva avtorja spodbudila, da je v obrambo svojega dela stopil v javnost s posebno brošuro (1911). V hrvatskih strokovnih krogih je Murkova knjiga doživela ugoden sprejem. V Savremenu je oceno napisal Branko Vodnik (Drechsler); med drugim pravi o njej tole: »Murkova knjiga je prvo delo, ki prikazuje določeno dobo iz celotne južnoslovanske književnosti na moderen način (poudaril avtor recenzije). Cerkevno obdobje južnoslovanskih književnosti je svetovnozgodovinsko pomembno glede na svoj nastanek, razvoj, vpliv in domet, zato ga pisec tudi riše kot del sodobne evropske kulture. Tako je ta knjiga, ki že po svoji zasnovi v primeri s podobnimi deli pri nas ali pri Srbih zasluži posebno pohvalo, dober vodič ne le za slavista, marveč tudi za bizantinista, političnega in kulturnega zgodovinarja, sociologa in teologa, voditelj skozi najstarejše prosvetno življenje južnoslovanskih narodov...«. Ob splošni oceni Vodnik opaža še, da je starohrvatska cerkvena književnost orisana preveč sumarično in da zveze hrvatske književnosti z Zahodom niso prikazane v tolikšnih niansah kot pri srbski ali bolgarski literaturi (priznavajoč hkrati, da ta doba hrvatske književnosti še ni bila raziskana, kot bi to bilo nujno potrebno). Priporočila na Murkovo knjigo so prišle tudi s slovenske strani, namreč, da avtor ni dovolj

upošteval, zakaj je cerkvenoslovanski jezik (s slovstvom drugih južnih Slovanov) ostal v slovenskem prostoru brez vpliva oziroma zakaj ni dovolj obdelal kulturnopolitičnih specifičnosti razvoja alpskih Slovanov.

Ni naša stvar, da preverjamo, koliko Murkove domneve in sodbe zdržijo (ali ne zdržijo) kritiko po Curtiusu in Lihačovu ali po Hercigonji in Dimitriju Bogdanoviču. Ne more biti namreč dvoma, da je Murkova knjiga otrok svojega časa in kot taka nosi njegov pečat; spomnimo se le njegove neugodne sodbe o bizantinizmu. Prim. v predgovoru: »Tako je starejša literatura delo krščanstva pod prevladujočim bizantinskim vplivom, temu se mora zahvaliti, da je trajala na jugovzhodu vse do XVIII. stoletja popolna okostenelost (eine vollständige Verknöcherung) in mumijsko životarjenje (mumienhafte Existenz), medtem ko so na severozahodu humanizem in renesansa, reformacija in protireformacija prinesle novo življenje...« Dandanašnji je naše mišljenje o bizantinizmu bistveno drugačno (prim. Bogdanoviča, Istorija stare srpske književnosti, 1980, v kateri lahko beremo, da Škerlić »kot tudi večji del tedanje evropske znanosti o književnosti (za to kulturo) niso pokazali nobenega razumevanja«, in dalje, kjer isti avtor govori o »usodnih posledicah temeljnega nerazumevanja te dobe«.) Murko se je v svojem pojmovanju bizantinizma in njegove negativne vloge v oblikovanju naših književnosti ravnal po zgodovinarju K. Krumbacherju, kar nekajkrat omenja. Resnica je tudi, da je do zasnove Murkove knjige zelo primanjkovalo študij, ki bi lahko vodile do trdnejšega in točnejšega poznanja posameznih tem. (Podobno kot Murko F. Grivec v članku v Kat. Obzorniku III/1899, str. 163.)

Ne glede na vse to je treba priznati, da je Murkova knjiga zapolnila resen primanjkljaj v literarnem zgodovinskega dejavnika. Ista vloga pripade knjigi tudi v metodološkem pogledu, saj je pisec književno znanost opredelil kot samostojno, kritično podgrajeno disciplino: »Bil je že zadnji čas, da se zgodovina književnosti pri južnih Slovanih postavi na moderno osnovo, da preseže bibliografsko-biografske postopke in prekine z romantičnim pojmovanjem ljudskega (Volkstum), da pojmuje vsaj starejšo južnoslovansko literaturo kot veliko celoto, da je ne deli po današnjih nacionalnih določilnicah in da posveti potrebno pozornost razvoju literature po obdobjih in po pokrajinah, upošteva hkrati zgodovinsko zaledje (den historischen Hintergrund).«

V zvezi s sintetičnim pregledom književnosti pri južnih Slovanih (*Die südslavischen Literaturen*) je potrebno predvsem poudariti tole: že na prvi pogled je viden razkorak med obdelavo starejših in novejših obdobij, prav tako v novejši dobi razmerje med posamičnimi pisci ni dovolj uravnano (prvak srbskega realizma Jakov Ignjatović je omenjen z enim stavkom, medtem ko je B. Atanacković označen tudi z naslovom romana Dva idola; najbolj znani slovenski pripovedniki XIX. stoletja so opravljeni na kratko, z enim stavkom, brez navedbe enega samega dela ipd.). Kronologijo moti, da so poglavja o reformaciji in protireformaciji prišla na vrsto šele po izčrpnih obdelavi dubrovniško-dalmatinske književnosti, po Gunduliću in Palmotiću (v to obdelavo je pisec včlenil tudi primere vplivanja protireformacije v dalmatinski književnosti, prim. Kanavelića, Kavanjanina). Postopek je avtor pozneje opravičeval, da ni hotel razbijati vrstnega reda razlage, kakor je bil zamišljen z linijo dubrovniško-dalmatinskega literarnega dogajanja. Tudi na slovenski strani niso izostale pripombe, tako da je vse to pripeljalo avtorja najboljšejšega slovenskega biografskega orisa Murkovega delovanja do nemalo ostre ocene, češ da ta Murkov literarnozgodovinski pregled ni zadovoljil nikogar (glej Anton Slodnjak, Slavistična revija 1952–1954).

Kot profesor v Pragi se je Murko ponovno poglobil v probleme reformacije in še intenzivneje v protireformacijo, tokrat s težiščem na Hrvatih. Rezultat teh študij (in tistih iz vojne dobe, ko je kot profesor univerze v Leipzigu obiskal glavna nemška mesta, pomembna za slovenski protestantizem) je bila knjiga *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation*

mation für das geistige Leben der Südslaven (Slavia 1925–27 in v samostojni knjigi). Medtem ko so se pred tem z reformacijo ukvarjali mnogi izkušeni raziskovalci, je Murko v svojem razpravljanju glavno pozornost namenil protireformaciji. Posebno koristno je zadnje poglavje, ki predstavlja in vrednoti dotedanjo strokovno literaturo z izbranega področja in nakazuje perspektive nadaljnjega raziskovanja. Na splošno povedano je Murko v prvo vrsto postavil vprašanje, kako se je pri Hrvatih oblikoval skupni knjižni jezik (tako da je videl v teh integracijskih pojavih postopno pot do skupnega hrvatskega in hrvatskosrbskega jezika in do skupne jugoslovanske državne formacije). Poleg tega je prvi odločneje poudaril književno vlogo jezuitov in frančiškanov, kakor se je ta izrazila v izvajanju posttridentinske verske obnove na naših tleh.

Hrvatska književna veda je dovolj razločno definirala Kombolovo mesto v literarni historiografiji (Mirko Tomasović). Pred vzporejanjem obeh pomembnih znanstvenikov se zdi potrebno določiti glavne značilne poteze profesorja slovenskega rodu.

a) V večji meri kot katerikoli slovenski (morebiti celo kot katerikoli jugoslovanski) književni zgodovinar njegove dobe je Matija Murko uveljavil zorni kot skupne (paralelne) obravnave vseh južnoslovanskih književnosti. V tem je sledil smeri, ki jo je nakazal njegov prijatelj po duši in po stroki lingvist Vatroslav Oblak (umrl 1896 pri 32-ih letih), navezovaje Trubarjevo sodelovanje s hrvatskimi protestantskimi pisci v Urachu: »Ne izolirano razmotrivanje protestantovskega književnega pokreta pri Slovencih, nego skupno preiskovanje tega gibanja pri vseh južnih Slovanih in zasledovanje njegove zveze s prejšnjo cerkveno književnostjo, to nam je potrebno« (kritika Glaserjeve Zgodovine slovenskega slovstva, LZ 1895). K temu, da je Murko bolj kot njegovi slovenski sodobniki v stroki praktično izvajal koncept skupne obdelave jugoslovanskih književnosti, je očitno prispevala tudi njegova potreba, da bi deloval na fakultetah zunaj Slovenije.

V predgovoru svoje zgodovine starejših južnoslovanskih književnosti je Murko navrgel vodilno misel, ki je že in statu nascendi postala problematična. Sodil je, da je v prikazovanju naših literatur bolje, če se te raziskujejo v medsebojni povezavi, ne pa po vzporednih delih (»... dass die Literatur der südslavischen Völker wirklich im Zusammenhang, nicht etwa in Paralleldarstellungen behandelt werden kann und soll.« Poudaril Murko.). Če trdim, da je ta trditev postala problematična že od začetka, mislim, da je načelo Murko mogel aplicirati samo v okviru srednjega veka (samo do neke mere tudi tu, ker je v knjigi obdelal poglavja o posameznih državah oziroma pokrajinskih celotah vzporedno, kar je opustil kvečjemu v nekaterih primerih, npr. pri prikazovanju prevzetih srednjeveških romantičnih motivov, Trojanske zgodbe, Aleksandride ipd., to je obravnaval skupaj za Hrvate in Srbe). V pregledu za Die Kultur der Gegenwart je Murko uveljavljal v glavnem paralelni vidik. Zgrešenost integracijskega vidika se je v polni luči pokazala v knjigi Pavleta Popovića Jugoslovenska književnost (Cambridge, 1918), ki ne zadovoljuje niti gradivsko (in je opravičilo, da je izdelana daleč od domačih knjižnic, preveč zasilno).

Vprašanje paralelne in integrativne metode obdelave jugoslovanskih književnosti omejnimo malo širše, ker je kakšenkrat tudi pozneje zaposlovalo naše raziskovalce. Spomnimo se samo Kombolovega ostrega nastopa ob Barčevem prispevku o srbskohrvatski književnosti, napisanem po integrativni metodi in objavljenem v Stanojevičevi Narodni enciklopediji. Večidel so pisce skupne jugoslovanske književne zgodovine uporabljali vzporedni vidik (Jagić za srednji vek 1867, Pypin, 2. izdaja 1879, v nemščini 1880). S kategoričnimi pridržki je na slovenski strani komparativno obdelavo jugoslovanskih književnosti komentiral I. Prijatelj v znanem nastopnem predavanju leta 1919: »Primerjati se dajo samo literature in osebnosti, ki so stale med seboj res v faktični dlje ali krajše trajajoči vzajemni zvezi. S tega stališča se mi zde tudi najnovejši poizkusi, napisati enotno južnoslovansko literarno zgodovino precej ponesrečeni. Enotno obdelati bi se dali kvečjemu kaki dve partiji hrvaškoslovenskega slovstva (npr. reformacija, ilirizem), med srbskim in

hrvaškimi slovestvom, dasi napisanim v enem in istem jeziku, pa ni ploskev stikanja in dotikanja niti tolikšna. Skupno obravnavanje ali tudi primerjanje literatur, ki se niso razvijale očitno vzajemno, greši zoper bistvo zgodovine, ki je v kontinuiteti dogajanja . . . Spisovanje sestrskih literarnih zgodovin, npr. južnoslovanskih, je kljub Murkovim poizkusom samo paralelno sopolstavljanje, ni organska enota« (glej Slodnjakovo izdajo Prijateljevih izbranih esejev in študij, I, 1952). K navedenim stavkom je mogoče dodati vsaj toliko, da ima Prijatelj prav, kolikor se omejujemo na genetični vidik, ki pa ga ne gre absolutizirati. Ob njem obstajajo še drugi vidiki, ki ne le opravičujejo, marveč naravnost zahtevajo skupno (paralelno ali konfrontacijsko ali komplementarno) obdelavo naših književnosti.

Že v svojih znanstvenih začetkih se je Murko včlenil v primerjalna proučevanja. Videl in odkril je številne momente, s katerimi so se procesi v jugoslovanskih in slovanskih literaturah povezovali s strujami v širših ali ožjih prostorih. Prvi je po kriterijih komparativne znanosti določil specifičnosti češke in slovenske romantike. (V zvezi z zadnjo gl. moj spis, objavljen v simpozijskem zborniku o romantiki, Obdobja 2; 1981). Pojavili so se različni pridrži ob njegovih razlagah vplivanja (zlasti Čehi ob knjigi *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik, 1897*: očitali so mu, da je preveč poudaril nemške vplive; pozneje je avtor odgovoril, da mu je bila raziskovalna naloga prav takole proučevanje).

b) Murko je svojo delovno metodo utemeljil na t. i. pozitivizmu. Prepričan, da se književni ustvarjalec ne more izmakniti determinantam časa in prostora, je po primeru W. Scherrerja in E. Schmidta spoštoval in zahteval eksaktnost ter upoštevanje dokumentiranih dejstev; poudarjal je zakon vzroka in posledice, se pravi: pravilo soodvisnosti med dejavniki. Zato se je prizadeval, da bi proučevanje temeljilo na preverjenem gradivu, na kritični analizi tekstov, na zanesljivi biografiji ustvarjalcev. (Na pomen zgodovinskega dejavnika je večkrat opozoril, tako tudi v uvodu v starejšo književnost: »Sorazmerno širok prostor zavzema v moji obdelavi starejših južnoslovanskih literatur zgodovinsko ozadje, kajti literatura ni rastlina v topli gredi.«)

V monografiji iz leta 1927 je Murko postavil težišče na dve ideji: najprej na zbiranje dokazov, kako močno je bilo sodelovanje Slovencev in Hrvatov v protestantski dobi (o tem že pred njim F. Bučar, pozneje M. Rupel) in na široko pretehtavanje, kako je bila protireformacija, ki na Slovenskem ni dosegla moči predhodnega protestantskega napona, pri Hrvatih rodovitnejša. Naj mimogrede omenimo V. Oblaka; njegova sodba o slovenski protireformaciji se nemalo razlikuje od mnogih poznejših silno pristranskih trditev: »Temu književnemu propadu ni jedini vzrok protireformacija, nego tudi nesrečne politične razmere. Celo Pypin ne sodi popolnoma pravično o katoliški reakciji. Isto reakcijo nahajamo tudi v protestantovskih deželah. Ne izključivo katolicizem, nego tudi cerkveni absolutizem ji je vzrok. Reformacija se za posvetne stvari ni bolj brigala nego srednjevečno meništvu . . . tudi med nemškimi protestanti je vpričo cerkvenega absolutizma nastopila velika reakcija« (v omenjeni oceni v Zvonu 1895).

Murko estetski strani književnih del ni posvečal zanimanja, niti za obdobje renesanse ne, zato pa je širil svoja proučevanja v drugi smeri: v smer kulturoloških značilnosti književnega ustvarjanja in procesov, kot je npr. vprašanje knjižnega jezika kot skupnega komunikacijskega medija v hrvatskih deželah, nastajanje skupne etnične nacionalne zavesti v razmerah politično razdrobljenih hrvatskih dežel (pri protestantih tudi slovenskih). To pomeni, literarna dejstva so mu govorila kot pričevanja o vplivanju knjige in književnosti v kulturotvornem in nacionalnointegrativnem pogledu.

In zdaj k neposredni primerjavi Murka in Kombola.

1. Reformacija: V študiji iz leta 1927 se Murko ni ustavljal ob vprašanih verske ideologije, ki je razživljala različne smeri protestantizma (o teh vprašanih danes J. Rajhman), niti

ni raziskoval socialne pogojenosti in obeležij reformacije, kar je pritegovalo pozornost pred njim (Abditus-Prepeluh) in po njem (A. Kos). Prav tako je opustil kakršnokoli širšo sintetično sodbo o reformaciji pri Slovencih (kot je npr. Prijateljeva, 1908) in pri Hrvatih. Slovensko reformacijo in protireformacijo je obdelal nenavadno na kratko, na približno desetih straneh v začetku študije. Vendar ni mogoče prezreti, da se na teh straneh v polnosti izražajo poudarki, ki jih druge študije niso zmerom tako močno postavljale v ospredje. Murku je bila reformacija pomembna, ker je Slovincem pomagala dvigniti njihovo kulturno raven («Reformacija Slovincem ni prinesla samo literature, marveč je prispevala k dvigu njihove kulturne ravni s pridigo, cerkveno pesmijo in z izoblikovanjem šolstva . . .»). Ob tem je Murko vidno poudaril povezavo med slovenskimi in hrvatskimi pisci (ki je vidna zlasti v Trubarjevih uvodih k hrvatskim knjigam, izdanim v Urachu) ter v manifestiranju slovanskega čuta pri naših piscih (Dalmatinu in Bohoriču). Vodilno misel, ki ga je pri tem pisanju podpirala, je večkrat izrekel, tako npr. v končnem stavku svojega prispevka za Rešetarjev zbornik (Nekoliko riječi o prvim dubrovačkim piscima, Dubrovnik 1931), češ da »kulturna Jugoslavija ne izvira od včeraj in da so zedinjenje pripravljala stoletja kulturnega razvoja«.

Kombol v delu in dosežkih hrvatskih protestantskih pisateljev ni mogel odkriti posebnih vrhov niti nekega eposalnega pomena v okviru razvoja hrvatskega slovstva, zlasti še, ker je obdelava tega poglavja sledila vrsti slavnih pesniških imen jugoslovanske mediteranske renesanse. Navzlic temu, da mu je delo v Ungnadovi tiskarni na Württemberškem pomenilo »poizkus« in so tam natisnjeni prevodi »ostali brez vpliva na nadaljnji tok hrvatskega književnega življenja«, ni pozabil poudariti razsežnosti reformacije kot gibanja, obrnjenega k širokim ljudskim plastem. Ko je navrgel kritično misel, da je renesansa tudi pri nas ohranila »v prvi vrsti značaj artističnega posnemanja«, s čimer kajpada ni mogla najti zveze z ljudstvom, je Kombol priznal reformaciji – tudi skromni, kakor je bila na Hrvatskem – posebno kvaliteto, ker je bila »zaradi delovanja na široke sloje od začetka naklonjena narodnim jezikom«. (Mimogrede bodi omenjeno, da kajkavski protestantski fragmenti, ki jih je objavil L. Hadrovics v Wiener Slavistische Jahrbücher 1975, v Kombolovi dobi niso bili znani.)

V svoji knjigi (poglavje Protestantski pokušaj) Kombol Trubarju ni določil vloge, ki mu po njegovem pomenu pripada. Izrabljam priložnost, da to, kar je sicer vestni raziskovalec spregledal, na tem mestu popravim.

Prvič, za Trubarjeve knjige je premalo reči, da so bile »propagandistične«. Res so nastale zlasti iz verskih pobud, toda hkrati so zavestno širile izobraževanje, bile so namenjene prosvetljevanju in moralni vzgoji. Drugič, kar se tiče tiskarne v Urachu, je Trubar, ki je delo vodil, pomagal tudi pri tisku glagolskih in cirilskih knjig in, kot smo že povedali, pisal zanje predgovore. (To je vedel že Franjo Bučar, prim. njegov prispevek v Hrvatskem kolu 1909, njegovo delo Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije, 1910, in razprava M. Rupla Trubar in Hrvati, SR 1957). Nikakor ni mogoče sprejeti Kombolove trditve, da je prevodno delo hrvatskih protestantov kljub svojim okornostim »nemalo pressegalo slovenske«, ker je s tem poleg drugega prezrta visoka stvaritev slovenske reformacije: Dalmatinov prevod Biblije.

2. Protireformacija: Kombol upošteva Murkovo monografijo iz leta 1927, rekoč, da je ta v obliki »zaokroženega prikaza« obdelala »pomen katoliške obnove za hrvatsko kulturno življenje«. Hkrati upravičeno pripominja, da gre v knjigi, namenjeni vsem južnim Slovanom (naslov: . . . für das geistige Leben der Südslaven) dejansko le za Slovence in Hrvate, kajti »obe gibanji nista imeli za duhovno življenje Srbov in Bolgarov nobenega pomena«.

Murko se je zavedal, da s svojim določanjem obdobja protireformacije v književnosti – ki jo omejuje s sredo 18. stoletja – razbija splošno predstavo o protireformaciji kot direktni opoziciji in reakciji na reformacijo, to je predstavo o organizirani sili, ki je zažigala pro-

testantske knjige ipd. Da bi utemeljil svoje stališče, je temu vprašanju posvetil peto poglavje študije (Zum Begriff der Gegenreformation), sklicevaje se na podoben postopek avtorja češke literarne zgodovine Jaroslava Vlčka (za to knjigo, ki je začela izhajati leta 1897, je leta 1908 povedal, da je najboljša češka slovstvena zgodovina). Murko je izhajal iz prepričanja, da je duh protireformacije deloval dalje prek neposredne reakcije na protestantske gibanje: pri Slovencih negativno in pozitivno, pri drugih južnih Slovanih pa samo ugodno (»nur aufbauend«). Nadvse ugodno je ocenil dejstvo, da je protireformacija še pred Vukom Karadžićem postavila temelje za skupni srbskohrvatski knjižni jezik, je postala celo kot nadaljevateljica humanizma predhodnica hrvatskega ilirizma in jugoslovanske ideje, ki se je iz tega porodila. Posebno obogatitev Murkove študije pomeni razbor dotedanje strokovne literature o vprašanih reformacije in protireformacije pri Slovencih in Hrvatih. (Mimogrede povedano, Murkova razprava obsega toliko podatkov in idej, da bi zaslužila še po polstoletju, ki nas loči od nje, dopolnjeno izdajo v katerem naših jezikov; z dopolnjevanjem mislim predvsem na zadnje poglavje.) Na kratko povedano, za Murka pri določanju obdobja protireformacije ni bila odločujoča okoliščina, če se je neki pisec neposredno boril proti reformaciji, pomembnejši so mu bili impulzi, ki so izšli iz duha protireformacije in koliko so ti impulzi delovali dalje, prek neposrednega nasprotniškega reagiranja. V svojo zamisel včlenjuje, koliko je poldrugo stoletje – tja do prodora razsvetljenstva – črpalo iz miselnega fonda protireformacije kot pobudnika katoliške obnove. Za sodobno oporo takemu pojmovanju duhovnih procesov med letoma 1600 in 1750 bi lahko navedli Arnolda Hauserja in Leszka Kolakowskega. Znano je, da je Murkovo stališče v Matični Zgodovini I. usvojil M. Rupel.

Kombol se ni veliko zaposloval s periodizacijo, vendar nekateri primeri pričajo, da je protireformacijo razumel v širšem pomenu. »Tako je *splošna katoliška obnova* (poudaril M. K.) mnogo bolj živo kot reformacija odmevala v kulturno-književnem življenju Hrvatov. Kot pri drugih narodih, ki so ostali povezani z Rimom, je bilo sedemnajsto stoletje pri Hrvatih doba nadvse močnega vpliva Cerkve in živahne obnove religioznega življenja, doba baročnih gradenj, katoliško obarvanega pesništva in zagnane dejavnosti duhovščine, zlasti frančiškanov in jezuitov« (poglavje Sedamnaesto stolječe). Kot Murko je tudi Kombol vlogi jezuitov v kulturološkem procesu dobe posvetil precej pozornosti.

Na koncu je treba reči, da ostaja seveda občutna razlika med obema literarnima zgodovinarjema. Kombolu je – za razliko z Murkom – nadvse pomembna estetska sodba. Medtem ko Murko zbira in našteva vrsto kulturnozgodovinskih podatkov, se Kombol pri tem omejuje na najpotrebnejše (kakor je to posebej omenil v uvodu). O Kombolovih estetskih stališčih in njegovem odnosu do Croceja je hrvatska znanost dovolj povedala, zato se teh problemov ne lotevam.

Nasprotno želim poudariti – glede na sodobno hipertrofijo imanentnega vidika – da Kombol, estetsko usmerjen, kakor je bil, ni opuščal upoštevanja izvenestetskih momentov. Gavella, izrazit človek umetnosti, je to stran Kombolove metode lucidno dojel: »Kombolova revizija vrednosti naše stare književnosti je videti na prvi pogled prestroga, preozko estetska, vendar je avtor kot protitež tej ostrini estetskega merila znal poudariti njeno vrednost v smislu njenega kulturnega misijonarstva (temu bi dandanašnji rekli – v smislu njenega narodnokulturnega in kulturotvornega koncepta). V poudarjanju tega koncepta sta si bila Murko in Kombol edina. Naj bo dovolj, da za Murka omenimo še njegov sklep v študiji, ki jo je napisal za Rešetarjev zbornik (omenjena že spredaj): »Ne zadovoljujejo sama proučevanja z estetskega vidika in sklicevanja na Crocejev intuitivizem in subjektivizem (A. Haller), v bodoče nam bo še kako treba filoloških delavcev, poznavalcev jezika in književnosti ter sorodnih ved.« Te misli našim današnjim pojmovanjem o meddisciplinarnosti ne morejo biti tuje.

Nina Borisovna Mečkovska

Beloruska državna univerza V. I. Lenina v Minsku

» JEZIK IN ZAVEST « V DELIH ALEKSANDRA ROMANOVIČA LURIJE*

Znameniti sovjetski psiholog Aleksander Romanovič Lurija (1902–1977) se je zapisal v zgodovino znanosti kot ustanovitelj nevropsihologije – področja psihologije, ki preučuje možganske mehanizme najvišjih psihičnih procesov – mišljenja, spomina in govora. Klinične raziskave spominskih in govornih motenj po lokalnih poškodbah možganov so A. R. Lurijo pripeljale do eksperimentalnopalotške metode v psihologiji. Tragični »eksperimenti«, ki jih je »povzročila« nezgoda (rana, travma, bolezen), so pogosto poškodovali samo posamezne, lokalne mehanizme psihičnega procesa, medtem ko so bili drugi pod sistemi razmeroma nepoškodovani, kar je tako razkrivalo posamezne elemente v skupnem govorno-miselnem mehanizmu in posamezne etape v procesu porajanja govora. Tako je nastala principialno nova panoga znanosti – nevropsihologija. Le-ta temelji na globoko izkustvenem, empiričnem načinu raziskovanja zavesti in govora: klinična in kirurška realnost biti glavnih možganov, večletna opazovanja afazije, tisoči ur in tisoči strani zapisnikov rehabilitacijskega učenja. Nevropsihološka dela A. R. Lurije so naletela na najširše priznanje po vsem svetu. Bil je član Akademije pedagoških znanosti ZSSR, član Nacionalne akademije znanosti ZDA, Ameriške akademije znanosti in umetnosti, Ameriške akademije pedagogike, častni član številnih psiholoških društev (sovjetskega, francoskega, britanskega, švicarskega, španskega idr.), častni doktor univerz v Leicesteru, Bruslju, Upsali, Lublinu, Nijmegeni idr.

Lurija je bil začetnik znanstvene šole, doktor psihologije in medicine, avtor več kot 300 strokovnih del, in vendar se je rad obračal – z navdihom in zelo osebno – k širokim plas tem bralcev. Takšne so njegove čudovite človeške knjige o najbolj redkih pojavih psihike in o ljudeh z izredno usodo – »Majhna knjižica o velikem spominu« (Moskva 1968), »Izgubljeni in vrnjeni svet« (1971). Sicer pa tidve knjigi sploh nista popularizacija znanosti. V njiju je tisto najdražje, kar navadno ne pride na strani strokovnih del: misli znanstvenika o človeku, o prihodnosti psihologije, vznemirjenost na pragu odkritja.

V dvajsetih letih je bil A. R. Lurija organizator psihološkega raziskovanja mišljenja in govora brezdomnih (brezprizornih) otrok. Pozneje je v posebnih ekspedicijah v Uzbekistan preučeval spremembe v psihologiji srednjeazijskega kmeta pod vplivom socialnih sprememb. Delal na psihiatričnih klinikah. Preučeval normalen in nenormalen psihični razvoj otroka. ... Že raznolikost psihološkega zanimanja A. R. Lurije priča ne le o raziskovalni vedoželjnosti tega znanstvenika, temveč tudi o njegovi globoki humanistični pozornosti do človeka.

Znanstvena zapuščina A. R. Lurije je velikanska in sega daleč čez meje psihologije in medicine. Nevropsihološki način preučevanja najvišjih psihičnih procesov je pripeljal do odkritij, ki imajo načelen pomen za vse humanistične vede. Tako je prav po zaslugi nevropsihologije problem »jezika in zavesti«, to tradicionalno področje spekulativnih konstrukcij, postal objekt širokega eksperimentalnega preučevanja.

Problem psihološke zgradbe jezika, vloge jezika v družbi in pri oblikovanju zavesti je imel Lurija za osrednje poglavje psihologije, za ključ pri spoznavanju resnično *človeškega* v

* Od Lurijevih knjig sta pri beograjski založbi Nolit izšli knjigi *Osnovi neuropsihologije* in *Osnovi neurolingvistike* (Biblioteka Sasvežda 55 in 80). V isti zbirki (Sasvežda 59) je izšla tudi knjiga L. Vigotskega *Mišljenje i govor* (op. uredništva).

psihiki. Značilno je, da se zadnja knjiga A. R. Lurije, kamor so prišla tudi njegova povzemajoča in dokončna predavanja, imenuje »*Jezik in zavest*« (Moskva 1979).

Temeljne vidike problema »jezika in zavesti« po pojmovanju A. R. Lurije lahko povzamemo v naslednjih tezah.

1. *Temeljna razlika med človekovo zavestjo in spoznavno dejavnostjo živali.* To razliko je videl Lurija v tem, da gre človek v procesu spoznavanja prek meja čutnega izkustva. Njegova zavest je sposobna odsevat globino, bistvo stvari in odnosov, ki je nedostopno čutilom. Prehod prek meja neposredne zaznave je možen zaradi sposobnosti človekove zavesti, da se abstrahira od določenih čutno zaznavnih informacij, da posplošuje in gre naprej, v globino predmeta. Sredstvo, ki oblikuje abstraktno in posplošujočo (kategorialno) zavest, je jezik.

2. *Beseda kot element zavesti.* A. R. Lurija, ki je v dvajsetih letih skupaj z L. S. Vygotskim preučeval teorijo kulturnozgodovinskega razvoja psihične dejavnosti, je menil, da bistva psihičnega procesa ne moremo razumeti, če ne upoštevamo njegove geneze. Zato so v delih Lurije vprašanja nastanka zavesti in jezika tako organsko prisotna. Po Lurijevem pojmovanju je predzgodovina besede pot od njenega simpraktičnega (vpletenega v prakso) smisla do samostojnega pomena, emancipiranega od situacije in konteksta. Tako je jezik postal samostojni kod, ki je neodvisen od simpraktičnega konteksta in ima vsa sredstva za označevanje pojavov resničnosti in za izražanje misli. Pomen besede prehodi v ontogenezi (tj. v procesu individualnega človekovega razvoja) načelno analogno pot. V zgodnjih obdobjih razvoja je beseda vpletena v situacijo, kretnjo, mimiko, intonacijo, in šele tako pridobi svoje predmetno poimenovanje. To povzroči, da je semantika besede difuzna, meglena. Tako npr. beseda *tpru* otroku v začetku drugega leta starosti lahko pomeni »konja«, »voz«, »ustavi se« ali »spelji«, kar se konkretizira odvisno od govorne situacije. Šele proti koncu drugega leta dobi beseda v otrokovi zavesti stalno predmetno poimenovanje. Vendar pa se oblikovanje besedne semantike s tem nikakor ne konča. Čeprav obdrži svoje stalno predmetno poimenovanje, beseda ne spremeni svoje pomenske strukture. V vsakem razvojnem obdobju individualne zavesti stojijo za besedo različni psihološki procesi. V enem izmed številnih primerov Lurija zasleduje ontogenezo semantike besede *pes*: »Majhnemu otroku je pes bodisi nekaj strašnega, če ga je kdaj ugriznil, bodisi nekaj zelo prijetnega, če raste z njim in se je z njim navajen igrati. Tako ima beseda *pes* afektni smisel in v tem afektnem smislu je bistvo besede. V naslednjem obdobju se ob besedi *pes* takoj zbudi konkretna izkušnja (psa lahko hranimo, *pes* pazi na hišo, *pes* čuva pred tatovi, če mu ukažeš, ti kaj prinese, preganja se z mačko, lahko tudi ugrizne). Z drugimi besedami, ob besedi '*pes*' naenkrat stoji cela vrsta nazornih podob in situacij iz prakse. Šolarju in še bolj študentu je *pes* žival, ki se vključuje v celo hierarhijo medsebojno pogojenih pojmov« (Jezik in zavest, str. 62–63). Tako teče v ontogenezi smiselni in sistemski razvoj zavesti, ki odseva zunanji svet s posredovanjem besede.

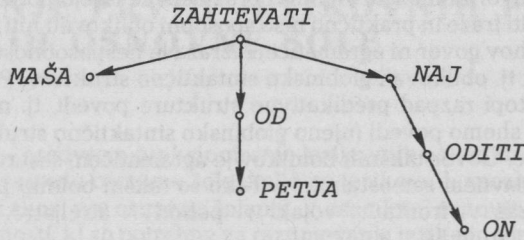
Ko govori o psihološki strukturi besede, Lurija opozarja na mnogostranost in notranjo hierarhičnost njene semantične organizacije. V sistem semantičnih opozicij, ki organizirajo semantiko besede, se vključujejo takšne opozicije, kot so medsebojne opozicije posameznih pomenov mnogopomenske besede, opozicija denotativnih in konotativnih semantičnih komponent leksičnega pomena, opozicija paradigmatika, sintagmatika, pragmatika, opozicija raznih tipov pomenov, ki so prisotni v besedi – leksičnega, gramatičnega, besedotvornega. Beseda je svojevrsten semantični mikrosvet. Zanesljivo pomeni »košček« resničnosti v človekovi zavesti in prav zaradi tega je beseda »celica« zavesti, njena vsebinska enota. Na primeru povsem navadnih besed je Lurija, izogibajoč se pogojnosti lingvistične analize, bleščeče prikazal, kako beseda *a n a l i z i r a* predmet, kako s samo svojo strukturo razliva elemente človekove izkušnje, ki se je nakopičila skozi sto-

letja: »Beseda črnilnik ne pomeni samo dane stvari, ampak izloča njen odnos do predmetov, ki imajo barvo (črn-), imajo funkcijo orodnosti (-il) in jih uporabljamo kot posodo (-nik)« (A. R. Lurija, Osnovni problemi nevrolingvistike, Moskva 1975, str. 132).

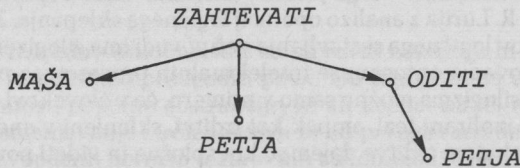
3. *Funkcije besede v mehanizmih človekove zavestne psihične dejavnosti.* Beseda, prvič, nekaj označuje, tj. ima predmetno poimenovanje. V tej funkciji beseda predstavlja in nadomešča predmet, dejanje, lastnost ali odnos med predmeti. Drugič, ker beseda predmet poimenuje, se človeku obdajajoči ga svet p o d v o j i. Razen sveta neposredno zaznavanih predmetov ima človek še drug svet – svet odrazov, besedni svet. Beseda podvaja svet in človeku omogoča, da v mislih operira s predmeti tudi v njihovi odsotnosti. Tretjič, ko daje človeku na razpolago miselne podobe predmetov, nastopa beseda kot pogoj za dejanje v o l j e (regulirajoča funkcija govora). Četrtrič, beseda pojave resničnosti pripisuje določeni kategoriji in jih tako p o s p l o š u j e. Prav to pa naredi besedo za »celico« mišljenja. Petič, beseda omogoča prenašanje izkušnje od posameznika do posameznika in tako zagotavlja informacijsko kontinuiteto pokolenj.

4. *Porajanje govornega izražanja in proces mišljenja.* Bistvo stvari je v tem, da sta porajanje govornega izražanja in proces mišljenja v svojih najglobljih psihofizioloških mehanizmih identična, tj. da sta en in isti proces. V teoretičnem jezikoslovju so misel o organski povezanosti jezika in zavesti izpovedovali že v 19. stoletju (W. Humboldt, A. A. Potebnja), vendar pa je bila za psihologe ta ideja najbrž premalo empirično utemeljena. Pred novatorskimi raziskavami L. S. Vygotskega so pojmovali v psihologiji misel kot nekakšen izključno duševni akt, ki se ne naslanja niti na podobe niti na govor; domnevali so, da je misel popolnoma gotova pred vsako izpovedjo in se »utelešuje« v besedo načelno na isti način, kakor se telo oblači v obleko. Izhodiščna teza Vygotskega je bila prav zanikanje domneve o »popolnoma gotovi misli«. Po Vygotskem se »misl ne utelešuje v besedi, ampak se uresničuje v besedi«, tj. oblikuje se s pomočjo govora. Vygotski je menil, da je osnovni problem medsebojne povezanosti mišljenja in govora problem prehoda od subjektivnega smisla, ki se besedno še ni oblikoval in je razumljiv samo subjektu, k besedno formiranemu sistemu pomenov, razumljivemu kateremukoli poslušalcu. Prav Vygotski je pokazal na pomen n o t r a n j e g a g o v o r a kot najpomembnejše etape v latentnem (skritem) procesu spreminjanja nejasnega smisla v jasni govor. A. R. Lurija je razvil koncepcijo L. S. Vygotskega o nelinearnem, vendar pa stopničastem, etapnem značaju govorno-miselnega procesa in predložil naslednji model porajanja govornega sporočanja: a) oblikovanje *motiva* povedi, tj. potrebe po izpovedi določene vsebine; b) oblikovanje *zamisli* povedi (po terminologiji nekaterih lingvistov raven »prvotnega semantičnega zapisa«); v tej etapi se tema povedi (tisto, o čemer bo govor) prvič odдели od reme (tistega novega, kar mora priti v poved), in tako se oblikuje osnovna shema prihodnje povedi; psihološka vsebina te etape je v oblikovanju splošnega subjektivnega smisla povedi; c) etapa *notranjega govora*, v procesu katerega teče spreminjanje izhodiščne sheme povedi (»prvotnega semantičnega zapisa«) v njeno globinsko sintaktično strukturo; d) preobrazba globinske sintaktične strukture v površinsko sintaktično strukturo, ki dobi dalje sukcesiven (tj. linearno zaporeden) leksikalni, morfološki in fonetično-fonološki razvoj. Globinska sintaktična struktura povedi pomeni njeno semantično ogrodje, v katerem posamezni smisli izpolnjujejo določene globinsko-semantične pozicije (kot npr. pozicija osebka, predmeta, prislovnega določila itd.) in postanejo tako razloženi v nekakšni hierarhiji glede na remo. Globinska struktura se radikalno razlikuje od površinske: po eni strani nosi bolj razčlenjen značaj, v njej se kažejo tisti elementi, ki ne nastopajo nujno v površinski strukturi; vendar pa je po drugi strani globinska struktura bolj kompaktna, ker vsebuje samo logične komponente povedi, brez pomožnega jezikovnega »ovojnega materiala«. Lurija takole predstavi površinsko in globinsko strukturo povedi *Maša je zahtevala od Petje, naj odide*:

a) Površinska sintaktična struktura

b) Globinska sintaktična struktura

(Osnovni problemi nevrolingvistike, str. 15)

Model porajanja povedi po ravninah (po etapah) se opira na serijo nevrolingvističnih del A. R. Lurije in njegovih sodelavcev. Preučevanje in zdravljenje različnih vrst afazije je pokazalo, da je govorno-miselni proces rezultat dela r a z n i h možganskih sistemov, ki so »odgovorni« za posamezne etape porajanja povedi. V nevrolingvistični praksi so dostikrat opazili primere, ko je taka ali drugačna poškodba možganov (rana, oteklina, izliv krvi) odstranila p o s a m e z n o komponento porajalnega sistema ob hkratni relativni nepoškodovanosti drugih. Tako nastanejo pri nekaterih poškodbah čelnih delov možganov motnje v mehanizmih, ki oblikujejo motive in programe vedenja in med njimi motive govorne dejavnosti. Pri takšnih bolnikih je nezmožnost oblikovanja motivov za govorno komunikacijo (sindrom »praznine misli«) pripeljala do odsotnosti razvitega spontanega govora, čeprav je bila vsa izvršilna stran govorne dejavnosti (obvladanje leksike, sintakse, fonetike) nepoškodovana. »Ne moremo pozabiti primera«, se je spominjal Lurija, »ko je bolnica ... začela pisati pismo znanemu nevrokirurgu N. N. Burdenku, vendar v tem pismu ni mogla utelesiti nobenega programa in je vse njeno pismo dobilo takole obliko: ‚Spoštovani profesor, hočem vam povedati, da vam hočem povedati, da vam hočem povedati ...‘ itd., pri čemer vse njeno ‚pismo‘, ki je obsegalo štiri strani, ni vsebovalo ničesar drugega kot ponavljanje enega in istega stavka« (Osnovni problemi nevrolingvistike, str. 62).

Popolnoma drugačen značaj motenj opazimo pri poškodbi sprednjih sektorjev »govorne cone« leve poloble. Te motnje zadevajo raven semantičnega zapisa in globinskih sintak-

tičnih struktur. Taki bolniki ohranijo razumevanje govora, ponavljalni govor, sposobnost, da posamezne predmete imenujejo; navadno pri njih ni fonematičnih, artikulacijskih in morfoloških defektov; ohranjeno je oblikovanje motivov govorne komunikacije in vendar spontan razvit govor ni možen. »Bolniki brez uspeha iščejo potrebne besede, se motijo, ne morejo zgraditi fraze in praktično niso sposobni oblikovati niti ene samostojne povedi.« Ob tem pa njihov govor ni agramatičen; izraža le nesposobnost, da bi zgradili smiselno shemo povedi, tj. oblikovali globinsko sintaktično strukturo. Pri nekaterih drugih vrstah poškodb nastopi razpad predikativne strukture povedi, tj. nesposobnost, da bi spremenili smiselno shemo povedi (njeno globinsko sintaktično strukturo) v površinsko sintaktično strukturo. Govor takšnih bolnikov je agramatičen; sestavljen je iz zaporedja izoliranih besed, v glavnem samostalnikov. Tako so takšni bolniki pripovedovali, kako so bili ranjeni: »Vidiš... fronta... vojaki... pohod... streljati... vidiš... glava... rana... in bolnica... in vidiš...«

Takšne in podobne nevrolingvistične zakonitosti so lahko nazoren dokaz za to, da je jezik kot mehanizem za porajanje in dojetanje besedil sistem relativno avtonomnih psihofizioloških mehanizmov, ki se »vključujejo« v posameznih fazah ali etapah procesa govorne dejavnosti.

5. *Jezik in diskurzivno mišljenje.* Vlogo jezika v diskurzivnem (zaporednem, povezanem) mišljenju razkriva A. R. Lurija z analizo operacij logičnega sklepanja. Za enega izmed najenostavnejših modelov logičnega sestavljanja več povedi ima silogizem. Eksperimentalni podatki pa tudi opazovanja ontogeneze intelektualnih procesov so pokazali, da je sklepanje iz dveh premis silogizma možno samo v primeru, če v človekovi zavesti obe premisi ne nastopata kot dve izolirani tezi, ampak kot trditvi, sklenjeni v enoten logičen sistem. Zato moramo znati nekatere trditve dojemati kot splošne in videti povezanost splošne in posamezne trditve. Dojetanje premis silogizma se prav v takšnem ključu – ene kot vse-splošne, druge pa kot posameznega dejstva, ki je povezano s splošno sodbo – opira na jezik in se uresničuje s pomočjo jezika. Zato so za diskurzivno mišljenje potrebne navade kategorialnega mišljenja: sposobnost dojemati vsesplošni značaj določenih trditev in razumeti odnose med splošnim in posameznim; sposobnost videti povezanost med splošnim in posameznim, ki se vključuje v splošno. Ti mehanizmi imajo verbalno-logično naravo: izoblikovali so se ob udeležbi jezika in se uresničujejo s pomočjo jezika.

Tako nastopa po pojmovanju A. R. Lurije jezik kot del zavesti, ki zagotavlja možnost abstraktnega in kategorialnega mišljenja. Po zaslugi jezika se misel objektivira in pridobi sposobnost, da se prenaša od posameznika do posameznika. Jezik in beseda nastopata kot vsebinska opora ali stržen govorno-miselnega procesa v vseh njegovih elementih in stopnjah: 1) beseda je »celica« zavesti; 2) globinski govorni mehanizmi so obenem mehanizmi miselnega procesa; 3) združevanje posameznih misli v logični diskurz se uresničuje tudi po zaslugi verbalno-logičnih mehanizmov.

Prevedel *Janez Zor*
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Jože Lipnik

Pedagoška akademija v Mariboru

OBLIKOVANJE PRVIH JEZIKOVNIH POJMOV PRI UČENCIH OSNOVNE ŠOLE

Jezikovno znanost – predvsem funkcioniranje jezikovnih zakonitosti – začnejo usvajati učenci že v prvem razredu osnovne šole, količina jezikovnih spoznanj se nato linearno in koncentrično širi skozi vse osnovno šolanje. V osemletni osnovni šoli učenci spoznajo vse temeljne značilnosti, ki so potrebne za razumevanje jezika in njegovih zakonitosti za aktivno sporočanje in za učenje drugih jezikov.

V osnovni šoli poučujejo v nižjih razredih vse predmete učitelji razrednega pouka in šele od 5. ali 6. razreda dalje je organiziran predmetni pouk. Tako je učitelj razrednega pouka tisti, ki daje učencem prva strokovna spoznanja iz različnih predmetov, med njimi tudi iz maternega jezika.

Učenci prvih štirih razredov osnovne šole so na ravni naivnega in kritičnega realista in tej razvojni stopnji je potrebno prilagoditi pouk. Ob tem je treba upoštevati dejstvo, da so jezikovne zakonitosti popolne abstrakcije, ki jih učenci na tej razvojni stopnji težko dojemajo. Toda opismenjevanje otrok zahteva že od prvega razreda osnovne šole poznavanje nekaterih pravopisnih norm in jezikovnih zakonitosti. Količina tovrstnih spoznanj se nato širi do osmega razreda, tako da učenci osnovne šole spoznajo ves jezikovni ustroj.

Jezikovne zakonitosti spoznajo učenci postopoma, iz neposredne jezikovne prakse ter ob umetnostnih in neumetnostnih besedilih. Pri tem v pisnih sporočilih že vse od prvega zapiskovanja besed uporabljajo norme knjižnega jezika, ne da bi jih v celoti razumeli. Uporabljajo pač jezik po svojem jezikovnem čutu, po podobnosti oziroma enakosti s svojim narečjem, po podobnosti ali enakosti z zapisanimi besedili in po svojem vzorniku – učitelju. Zato učitelji govorijo in pišejo v knjižnem jeziku in uporabljajo narečje ali pogovorni jezik samo takrat, kadar je to potrebno kot most za razumevanje med učenčevim govorom in knjižno normo, ali pa takrat, ko je to potrebno za natančnejše spoznavanje učenčevega narečja oziroma kadar ima narečje svojo temeljno funkcijo (npr. raba narečja ali pogovornega jezika v sproščenih komunikacijah na izletu, pri prostovoljnih aktivnostih ipd.). Učenci za marsikatero normo knjižnega jezika vedo, da se tako uporablja, poznajo pa te norme še ne. Vendar v naši šoli vedo, da bodo prej ali slej vsako jezikovno zakonitost tudi natanko spoznali in da vseh zakonitosti naenkrat ne morejo usvojiti. Kmalu tudi spoznajo, da jezikovne in pravopisne norme knjižnega jezika stalno uporabljajo v svojih sporočilih in tudi to, da jih pogosto teoretično obnavljajo. Učni načrt je namreč zgrajen koncentrično, učna snov se iz leta v leto širi, vendar jo skoraj vselej gradimo na predhodnem znanju. Tako na primer učenci spoznavajo stavek od prvega razreda dalje skozi vse razrede, veliko začetnico tudi od 1. razreda, glagol in samostalnik od drugega razreda, pridevniško besedo od tretjega razreda itd. Ob tem ko snov širijo, hkrati uporabljajo že prej usvojeno znanje. Npr. pri veliki začetnici vedo že od prvega razreda, da pišemo osebna imena in imena krajev z veliko začetnico. Pozneje temu dodajajo sestavljena zemljepisna imena (idr.), pri čemer obvezno obnovijo znanje, da pišemo krajevna imena z veliko začetnico. Tudi ko učni načrt ne narekuje koncentričnosti, učitelji izvajajo koncentričnost usvajanja učne snovi. Na ta način tako učenci kot učitelji stalno preverjajo poznavanje in razumevanje že usvojenih pojmov.

V osnovni šoli poimenujemo jezikovne in pravopisne norme s slovenskimi imeni. Precej imen je iz sodobnega jezika, tako da učencu že vsebina izraza pove bistvo (npr. števniki, imenovalniki, vprašaji). Nekaj imen pa je takih, da tudi njihova podrobna razčlenitev učencem nič ne pove (taka imena so npr. glagol, prislov, sklon, tožilnik ipd.). V primerih, ko ime pojma samo po sebi učencu nič ne pomeni, je treba ime povedati in napisati in si ga zapomniti, pomen pa podrobno usvojiti. Mnogo lažje je za učence v primerih, ko ime jezikovnega pojma samo po sebi razkriva pomen. Tak pomen ugotovijo učenci iz besede in besedne družine in si ga dosti lažje zapomnijo (npr. ime, imenovati, imenovalnik; šteti, število, števniki).

Jezikovne zakonitosti niso danosti same po sebi, ampak izvirajo iz mnogih pojavov v živem jeziku in v razvoju jezika. In kakor so morali pri uzakonjanju jezikovnih zakonitosti slovničarji upoštevati mnoge okoliščine, tako morajo tudi učenci pri posploševanju vselej izhajati iz večjega števila jezikovnih pojavov oziroma iz več primerov. Prav tako je prehitro zadovoljevanje z rezultati vselej nevarno. Tako je na primer določanje sklona v prvi ženski sklanjatvi samo po enem kazalniku skoraj nemogoče. Dajalnik in mestnik ednine imata končnico – i; oba imata lahko predlog pred samostalnikom (predlogi za oba sklona so seveda različni, npr. proti lipi in pri lipi); po obeh sklonih so zelo podobne vprašalnice, ki jih v nekaterih narečjih celo enačimo – komu, čemu, kom, čem; oba sklona lahko pomenita prostorski odnos – proti lipi lahko pomeni smer gibanja k predmetu, pri (na, ob, po) lipi pa lahko pomeni prostor v neposredni bližini predmeta (drevesa). Seveda imata oba sklona še drugačne pomene. Šele ob natančni analizi vsebine, oblike in drugih spremnih pojavov učenec z zanesljivostjo lahko določi jezikovno zakonitost, v tem primeru sklon samostalnika (pri čemer pa ve, da taka zakonitost velja za vse samostalnike I. ženske sklanjatve). Natančna analiza pojava nam daje bistvo, to je funkcijo tega pojava, npr. funkcijo dajalnika.

Dogaja se, da učenci učno snov znajo. Se pravi, da vedo, kaj je glagol ali pridevniška beseda ali vprašalni stavek. Povedo celo definicijo neke jezikovne zakonitosti, določijo slovnično ali pravopisno normo in učitelji se s tem zadovoljijo. To pa je seveda premalo, še posebej, ker učenci pogosto teh norm ne uporabljajo pravilno v njihovi funkciji. Zato ni bistveno oziroma ni dovolj, če učenci neko snov znajo; morajo jo tudi razumeti in v večini primerov tudi pravilno praktično uporabljati. Da pa bi to zmogli, je potrebno ustvariti odnos do stvari. Učenec si mora oblikovati jezikovni čut, s katerim bo ločil pravilno od nepravilnega, dobro od slabega: čut, s katerim bo zaznal opisno ali izpovedno vrednost drugih sporočil in s katerim bo tudi sam svoja sporočila oblikoval tako, da bodo jezikovno natančna in vsebinsko smiselna. Kajti okolje sprejema le sporočila, ki ustrezajo svoji funkciji, preostala kratkomalo zavrača. Pri tem je treba poudariti, da je razumevanje posameznih jezikovnih pojavov podlaga za celostno poznavanje in razumevanje jezikovnega sistema materne jezika in za učenje in razumevanje drugih jezikov. Da pa bi to dosegli pri učencih osnovne šole, je nujno potrebno, da so njihovi učitelji jezikovno in metodično dovolj izobraženi.

Dosedanji rezultati kažejo, da jezikovna in metodična usposobitev učiteljev razrednega pouka ne zadošča za tako učinkovit pouk, da bi uresničili vse zastavljene smotre s področja slovenskega jezika. Predvsem manjka več potrjevanja jezikovnega in metodičnega znanja v neposredni praksi med študijem in v permanentnem izobraževanju. Nujno potrebno je učitelje osnovne šole za vse ravni usposabljanja na visoki stopnji izobraževanja, kjer bi predvsem v praksi preizkušali in potrjevali teoretično znanje.

Poseben problem je v osnovni šoli raba jezikovnih zvrsti. Učenci pričnejo vzpostavljati odnos med knjižnim jezikom in svojim govorom, v večini narečjem, takoj v prvem razredu, nesistematično pa že v vrtcu in mali šoli. Pri tem že zelo zgodaj slišijo izraz »materni jezik«, kar po lastnem pojmovanju razumejo kot jezik svoje matere, v šoli pa, žal, vse pre-

pogosto kot jezik, ki se ga je treba šele naučiti, namreč kot knjižni jezik. Vendar bi morali učenci pojem materinščine spoznavati v vsej njegovi razsežnosti. Materinščina je namreč sestavljena iz vseh svojih zvrsti, tako iz narečja, knjižnega jezika, pogovornega jezika in drugih podzvrsti oziroma stranskih oblik teh zvrsti. Knjižni jezik je še vse prepogosto konkretna danost, ki je pač taka, kakršna je, in vse premalo so vzpostavljene vezi in poti, ki bi pokazale, v čem sta si učenčevo narečje in knjižni jezik enaka in v čem se razlikujeta. Na tem področju daje predlog novega učnega načrta močno orožje v roke tistim učiteljem, ki delijo slovenski jezik na »pravi« in »nepravi«, pri čemer naj bi bil edini pravilni jezik knjižna slovenščina. (Pogosti so npr. primeri, ko učenec pove kaj v narečju ali pogovornem jeziku, učitelj pa ga opomni, da tako ni prav in da naj pove »po slovensko«. Mar je v narečju »po arabsko« ali »po kitajsko«?) Predlog učnega načrta namreč pravi v smotrih za prvi razred, da »učenci glede na govorni položaj opuščajo svoje narečje in uporabljajo knjižni jezik«. Pri tem je izraz »opuščajo« nesprejemljiv in škodljiv. Učenci morajo glede na funkcijo jezika oziroma glede na govorni položaj spoznavati in *usvajati* nove oblike (npr. knjižni jezik, pogovorni jezik); to pa ne pomeni, da *opuščajo* tisto, kar že znajo in kar je *last njihove materinščine*. Učenci torej spoznavajo funkcijske zakonitosti jezika in znajo izbrati na pravem mestu pravo (ustrezno) zvrst, kar pa še ne pomeni, da neko zvrst opuščajo (tako bi namreč lahko marsikdo razumel smoter v učnem načrtu).

• • •

Pričujoči prispevek je bil prebran kot referat na kongresu slavističnih društev Jugoslavije v Strugi in na zborovanju slovenskih slavistov v Titovem Velenju. Še posebej v Strugi je spodbudil precej razprav, ki so se v Titovem Velenju delno ponovile. Največ zanimanja je bilo za zadnji del, ki govori o zvrstnosti jezika. Z zelo podobnimi problemi se namreč srečujejo tudi v drugih republikah pri pouku materinščine oziroma pri ozaveščanju o materinščini. Zatiranje vrednosti lastnega narečja gre tako daleč, da se ljudje hitro oprimejo drugega narečja, s katerim so nekaj časa v stiku, samo da bi opustili svoje narečje in da bi bili s tem v svojem starem okolju »več vredni«.

Na zborovanju slovenskih slavistov je bilo v sekciji za osnovno šolo mnogo zanimanja za prvi del, ki govori o poimenovanju in razumevanju jezikovnih zakonitosti. Učitelji slovenskega jezika, še bolj pa učitelji razrednega pouka, zelo pogrešajo poglobljen sproti študij vseh novosti, ki se pojavljajo v jezikovni teoriji, predvsem pa bi želeli več terminološkega in smiselnega reda v učbenikih za osnovno šolo. Ker v organizirani obliki (aktivni, seminarji, permanentno izobraževanje ipd.) ne spoznavajo novosti, delajo v največ primerih dalje tako, kakor so se v kadrovski šoli naučili, ker pač menijo, da na ta način naredijo manj škode, kot pa da bi učili kaj novega, a napačno, ker jim novo ni povsem znano.

SINTETIČNO-ANALITIČNA METODA PRI JEZIKOVNEM POUKU

V prispevku *Pouk oblikoslovja v osnovni šoli* (O. Kunst-Gnamuš, 1982) so bile očrtane temeljne vsebine, ki so podlaga za nadrobnejšo obravnavo te jezikovne ravnine. V tem prispevku pa želimo predstaviti metodo delovnega zvezka *Besede naše so žive* (V. Slabe, O. K. Gnamuš, 1981), in sicer najprej na splošni ravni, nato pa jo bomo ponazorili s primerom obravnave predloga.

1. Prikaz metode

Naš jezikovni pouk temelji pretežno na analitično-induktivnem didaktično-spoznavnem postopku. Učitelj pripravi besedilo, v katerem se jezikovni pojav, ki ga bomo obravnavali (npr. vrstni pridevnik), pojavlja razmeroma pogosto. Učenci iščejo v besedilu besede, po katerih se vprašujemo z vprašalnico *kateri* in ki določajo vrsto predmeta, poimenovanega s samostalnikom. Uvodoma izberemo besedilo, v katerem vrstni pridevnik stoji pred samostalnikom, ki ga določa. Sledi posplošitev: učenci ugotovijo, kaj je skupno vsem podčrtanim besedam in oblikujejo definicijo vrstnega pridevnika.

Ko smo pri tem delu opazovali mlajše in slabše učence, smo opazili, da jim identifikacija v besedilu že danih besed dela težave. Težko vprašujejo po danih in znanih podatkih. Da bi lahko besedo identificirali, si jo morajo odmisлити. Tak postopek je spoznavno zahteven, ker ni usklajen z možnostmi naravnega spoznavanja. Tako se npr. šivanja težko ali sploh ne moremo naučiti s paranjem; in kaj je analiza drugega kot paranje. V naravnem spoznavanju ne vprašujemo po danih podatkih, ampak po tistih, ki jih ne poznamo, jih iščemo, ki manjkajo. Zato smo se vprašali, kako bi ta povsem naravna dejstva vstavili v elementarne stopnje didaktično-spoznavnega procesa: učenec naj bi delovanje jezika, pomen in funkcijo jezikovnih izrazov spoznaval v postopkih nastajanja, tvorbe povedi in besedil.

Namesto da npr. vprašuje po vrstnih pridevniki, naj jih v besedilo vstavlja, tako da določa vrsto s samostalnikom izražene predmetnosti, npr.

V naslednje povedi vstavite ustrezne pridevnike:

Katere?

V toplih majskih večerih vidimo letati _____ hrošče.

Kateri?

Najhujši sovražnik smreke je _____ lubadar.

Kateri?

_____ medved živi v kočevskih gozdovih.

Katera?

_____ igla kaže natanko proti severu.

Katerim?

Katerih?

Peremo s _____ strojem. Smučamo v _____ čevljih.

Izšla je že prva številka _____ Katerega? glasila.

O oceni iz vedenja odloča predvsem _____ Katera? skupnost.
Pripisi čimveč pridevnikov, ki bodo izražali vrsto predmetov:

Kateri stroj? šivalni, pisalni,

Katera obleka? _____

Katero kolo? _____

Analitične metode ne preganjamo iz šole, le dopolnjujemo jo s spoznavno elementarnejšo in na neposredno izkušnjo ter rabo vezano sintetično metodo. Analitična metoda ima namreč tudi vrsto prednosti. Učencu daje vpogled v že oblikovana, običajno dobra besedila. Toda tudi to ima poleg prednosti svoje pomanjkljivosti. Učenca se ob opazovanju dobrih tujih besedil, kakršnih sam ne bo zmozel nikoli oblikovati, polasti občutje manjvrednosti in malodušja: »Pravzaprav ne bom nikoli pesnik ali pisatelj. Za svoje potrebe govorim zelo dobro«. Pri sintetični metodi se tem neugodnim psihološkim okoliščinam izognemo. Izhajamo iz učenca, verjamemo v njegovo ustvarjalnost in jo postopoma razvijamo. Koraki so kratki in na začetku elementarni, toda posebej pri mlajših in manj sposobnih učencih veliko učinkovitejši kot opazovanje nedosežnih besedilnih vzorov.

Pomanjkljivost te metode je, da je težko voditi zapletene postopke jezikovnega izražanja, npr. tvorbo besedil, usmerjati metaforično, preneseno izražanje; celote drobi na drobne korake, zato zamegljuje vpogled v dobro oblikovano celoto. Da bi te primanjkljaje omilili, sintetično metodo izpolnjujemo s prednostmi analitične, spoznavno zahtevnejše in iz celot izhajajoče metode. Če bi prednosti tako zasnovanega metodičnega postopka osvetlili iz zornega kota marksističnega spoznavanja, bi lahko rekli,

- da povezuje prakso s teorijo in nasprotno,
- izkušnje ponotranja in razvija v duševne (jezikovne) zmožnosti,
- razvija ustvarjalnost, izhaja iz učenca in zaupa v njegove sposobnosti,
- povezuje slovnični pouk s sporočanjem.

Čeprav je videti teorija še tako prepričljiva, lahko zakriva vrsto nepredvidenih primanjkljajev. Treba jo je preveriti v praksi. Zato smo sintetično-analitično metodo preskusili eksperimentalno (O. Kunst Gnamuš s sodelavci, 1979). Skladnjo smo v petem razredu osnovne šole namesto po analitični poučevali po sintetično-analitični metodi. Dosegli smo lepe uspehe: učenci so z lahkoto uzavestili skladišjske pojme, razvili so zmožnosti za oblikovanje in razumevanje povedi, posebej zapletenih, in vzljubili jezikovni pouk.

To pa seveda ne pomeni, da je treba metodo posplošiti na vse primere in na vsa starostna obdobja. Jezikovno vedenje je tako sestavljeno, da zagotovo ni ulovljivo z eno samo metodo. Sintetično-analitično metodo priporočamo predvsem za delo z mlajšimi ter jezikovno in umsko manj razvitimi učenci. V zahtevnejših izpeljavah pa je primerna tudi na poznejših razvojnih in izobrazbenih stopnjah.

2. Ponazoritev metode

Spoznavne stopnje pri sintetično-analitični metodi bomo ponazorili z obravnavo predloga.

Sestavine definicije predloga črpamo iz definicije, kot jo je zapisal J. Toporišič (1976, s. 348):

- predlog je nepregibna besedna vrsta,
- nima predmetnega pomena,* ampak izraža podredna skladenjska razmerja med besedami ali besednimi zvezami,
- določa sklon samostalniške besede,
- rabi se med besedami stavka, nikoli pa ne med stavki.

Te sestavine definicije učenci spoznajo na raznih težavnostnih stopnjah tako, da predlog uporabljajo.

Stopnje pri obravnavi predloga

1. stopnja: razmerje predloga do zunajjezikovne dejanskosti

Na prvi spoznavni stopnji učenec opazuje pomensko vlogo predloga v razmerju do zunajjezikovne dejanskosti. Ta je lahko prikazana slikovno (vaja 1), lahko pa od učenca zahtevamo, da izraženo razmerje udejanji ali postavlja razmerja med predmeti ter jih izraža (vaja 2). Bistvo te dejavnosti je opazovanje razmerij med praktično izkušensko ali slikovno predstavljeno dejanskostjo in izrazom zanjo: predmetnost poimenujemo s samostalniki, razmerja pa izrazimo s predlogom. Na tej stopnji se učenec seznani z najelementarnejšo definicijo predloga.

(Glej sliko in spremno besedilo na naslednji strani!)

Besede, s katerimi izražamo razmerja med besedami v stavku, so predlogi.

2. Vzemi pušico in svinčnik.

a) Najprej pokaži med njima taka razmerja, kot jih izražajo naslednje zveze:

svinčnik (je) v pušici;	svinčnik (dam) v pušico;
svinčnik (je) pod pušico;	svinčnik (vzamem) iz pušice.

b) Pokaži in nato izrazi še druga razmerja med svinčnikom in pušico.

c) Izpiši predloge, s katerimi so ta razmerja izražena.

2. stopnja: opazovanje s predlogom izraženega razmerja na jezikovni ravnini

Pri 3. vaji dejavnost prestavimo na jezikovno raven; učenec opazuje vlogo in pomen predloga v besedni zvezi. Da si ob tem lažje predstavi dejanskost, z glagolom v oklepaju zbudimo asociacijo nanjo.

V 4. vaji ugotovi, da predlog določa sklon samostalnika. Podlaga za ugotovitev je dejstvo, da razni predlogi zahtevajo samostalnik v različnih sklonih. Zato jih napiše sam in tako rekoč prek mišično-gibalnih občutkov dojema razlike v končnicah, ki so nosilci podatkov o sklonu.

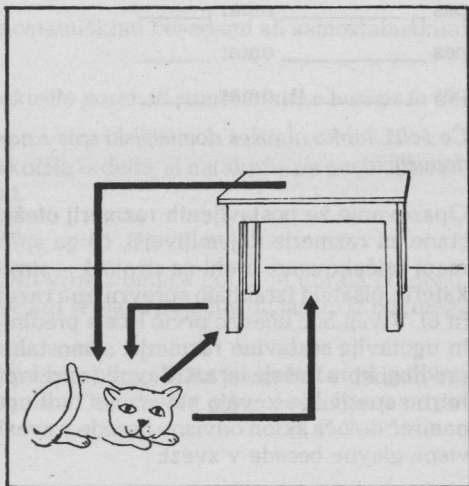
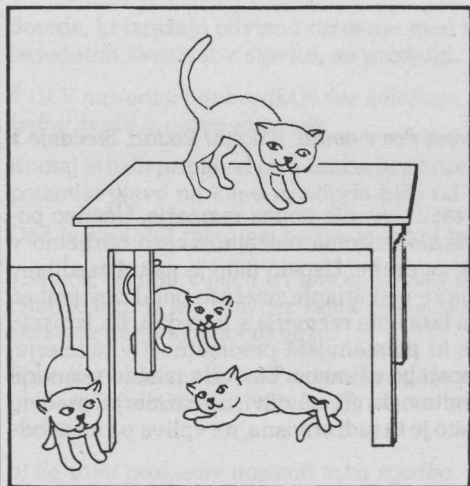
V 4. vaji uporabljeno besedno zvezo izrabimo kot sporočanje spodbudo. Idejo zanjo smo vzeli iz literarnega besedila.

* Predmetni pomen predloga ni tako kot npr. predmetni pomen pridevnika ali samostalnika določljiv na podlagi razmerja med izrazom – predlogom in dejanskostjo. Predlog je izraz razmerja, ki obstaja med konkretnimi ali abstraktnimi predmeti (pojmi) in ki jih poimenujemo z besedami ali besednimi zvezami. Razmerje med predmeti izrazimo tako, da predmetnost poimenujemo in med poimenovalnimi kategorijami vzpostavimo odvisno razmerje. Zato pravimo, da izraža razmerja med besedami ali besednimi zvezami in ne med predmeti. V razmerje do predmetnosti vstopa prek poimenovanja v razmerje postavljene predmetnosti. Sporoča torej vrsto razmerja, zato trditev, da nima predmetnega pomena, v celoti ne velja.

1. Na sliki vidiš mačko in mizo. Ugotovi, v kakšnem razmerju je lahko mačka do mize. Odgovori na postavljena vprašanja in podčrtaj besede, s katerimi si izrazil razmerja med besedo mačka in besedo miza.

Kje je mačka?

Kam gre lahko mačka?

Mačka je pri mizi.

Mačka gre od mize.

Mačka je _____ mizi.

Mačka gre _____ mize.

Mačka je _____ mizo.

Mačka gre _____ mizo.

Mačka je _____ mizo.

Mačka gre _____ mizi.

3. V naslednjih stavkih je izraženo razmerje med besedo oče in sin. Izpiši predlog, s katerim je to razmerje izraženo.

Predlogi

sin (gre) ob očetu; _____

sin (gre) brez očeta; _____

sin (gre) k očetu; _____

sin (gre) od očeta; _____

sin (gre) z očetom; _____

sin (gre) proti očetu _____

Če želiš, lahko to razmerje narišeš.

4. S predlogom izrazi razmerje med psom in omaro.

pes _____ omar _____

pes _____ omar _____

pes _____ omar _____

pes _____ omar _____

Če želiš, lahko napišeš domišljjski spis z naslovom *Pes v omari*. (Gianni Rodari, *Srečanje z domišljijo*)

Opazovanje že postavljenih razmerij otežuje razumevanje pojma razmerje. Učenec postane za razmerje dojemljivejši, če ga sprevržemo oziroma običajno zvezo obrnemo v manj pričakovano: orehi za strojček – strojček za orehe. Uspelo nam je najti besedila, v katerih pisatelji izrabljajo sprevernjena razmerja za ustvarjanje smešnih položajev (vaja 5 in 6). V vaji 5. c učenec prvič išče s predlogom izražena razmerja v besedilu, jih izpisuje in ugotavlja sestavine razmerja: samostalnika, ki poimenujeta predmetnost v razmerju; predlog, ki razmerje izrazi. Zavoljo sprevernjenosti bo učenec v besedilu iskano razmerje hitro zapazil. Na to vajo navežemo tudi ugotovitev, da gre za odvisno razmerje: predlog namreč določa sklon odvisne besede v zvezi, zato je ta tudi odvisna, ne vpliva pa na neodvisne glavne besede v zvezi:

PES v omar ; PES pri omar ; PES pod omar

Vajo 6.a, besedilo Branka Čopiča, ki izrablja sprevernjena razmerja v predmetnosti, uporabimo kot spodbudo za samostojno zgodbo, v kateri bodo tudi učenci izražali sprevernjena razmerja. Take zgodbe so lahko zanje zelo zanimive, saj so sami pogosto odvisni člen razmerja v odnosu do staršev, učiteljev, starejših sošolcev.

5. a) Primerjaj naslednje dvojice in prečrtaj tisto besedno zvezo, v kateri razmerje ni pravilno izraženo:

strojček za orehe,
orehi za strojček;

kapljice za želodec,
želodec za kapljice;

tramvaj za listek,
listek za tramvaj;

tablete za glavo,
glava za tablete.

b) Ugotovi, kaj je narobe z Jano.

Kadar jo mama pošlje k sosedu, da bi ji posodila strojček za mletje orehov, Jana reče:

»Teta, mama vas prosi, da ji posodite orehe za strojček,« in prinese orehe, ne pa strojček.

Prejšnji teden je hotela tramvaj za listek.

Pred nekaj dnevi je Janinega učitelja začelo trgati po glavi. »Jana,« je rekel, »stopi v lekarno in mi prinesi kaj za glavo.« Jana je spet zamešala.

»Prosim vas glavo za karkoli,« je rekla lekarnarici. (Zvonimir Balog, Dežela smejalca)

c) Če želiš, reši še tole.

Med katerimi samostalniškimi besedami v vaji a) je izraženo razmerje?

Katera beseda izraža razmerje med temi samostalniškimi besedami?

Katere samostalniške besede so v zgornjih pravilno izraženih zvezah jedro besedne zveze (njen glavni del), katere so od nje odvisne?

Jana je torej zamenjala jedro besedne zveze in njen odvisni del.

Besede, ki izražajo odvisno razmerje med samostalniškimi besedami ali samostalniškimi besednimi zvezami v stavku, so predlogi.

6. a) V naslednji pripovedki je vse zmešano. Poskusite postaviti samostalniške besede in besedne zveze v prava razmerja.

Komaj je hrib priplaval izza sonca, je postelja skočila iz deda, si nataknila na noge opanke, potisnila glavo na kapo in odprla hišo od vrat.

Ded je zavihтел ramo na sekiro in rekel babici:

»Babica, skuhaj v jajcu tri lonce, preden se delo vrne z deda.« Pot jo je ubrala po dedu. Hitel je hitreje kot hrib čez zajca. Nenadoma se mu je glava naježila na laseh: iz bližnjega volka je buljil krvoločni gozd.

Polje je steklo čez deda. Pred babico ga je sprejel hišni prag. Hiša je skočila v deda in babico in obrnila vrata v ključu. (Prirejeno po Branku Čopiću, Na glavo postavljena pripovedka)

b) Še sami poskusite napisati tako zgodbo

3. stopnja: predlog izraža razmerje med besednimi zvezami

7. vaja je zahtevnejša od prejšnjih; s predlogom izražena zveza med samostalniki je pretrgana – predlog izraža razmerja med samostalniškimi besednimi zvezami: mogočna CERKEV ob tržaškem ZALIVU. Poleg te večje zahtevnostne stopnje zaznavo razmerja otežujejo še naslednje okoliščine: začetni položaj predloga v razmerju: ob kanalu velika množica = velika množica ob kanalu; podvojena predložna razmerja: neka ŽENSKA ob STOJNICI z DEŽNIKI = neka ženska ob stojnici, (stojnica) z dežniki.

7. a) Iz naslednjega besedila izpiši predloge:

Mogočno cerkev ob tržaškem morskem kanalu je oblilo jutranje sonce. Ob kanalu se je gnetla velika množica. Slišal sem kričanje. Neka ženska ob stojnici z dežniki je bila najglasnejša med vsemi.

b) Spodaj imaš napisane dvojice samostalnikov. Med oba samostalnika napiši enak predlog, kot je v besedilu naloge a).

cerkev _____ kanalu; množica _____ kanalu;

ženska _____ stojnici; stojnica _____ dežniki;

ženska _____ vsemi (ljudmi)

8. Če želiš, reši še naslednjo vajo.

S predlogi brez, k, čez, o, z izrazi razmerje med samostalnikoma otrok in žoga.

otrok (je) brez žoge,

otrok (teče) _____ ;

otrok (pade) _____ ;

otrok (pripoveduje) _____ ;

otrok (se igra) _____ .

Opazuj drugi samostalnik. Kaj se spreminja? _____

Predlog vpliva na sklon samostalniške besede.

4. stopnja: učenec opazuje predlog v besedilu in ga rabi

Potem ko je učenec spoznal predlog pomensko in funkcijsko, torej v razmerju do zunaj-jezikovne dejanskosti in besedilnega okolja zveze, ki jo tvori, v vajah 9, 10 in 11 predlog v besedilu prepozna oziroma ga v besedilo vstavlja. Posebej opozarjamo na vrednost vaj, kot je 10. vaja, pri kateri mora učenec vstaviti v besedilo manjkajoče predloge. Vaja je sestavljena preprosto: izbrali smo ustrezno besedilo in izpustili predloge, učenec pa jih mora vstaviti. Iz zornega kota učenčevih sporazumevalnih zmožnosti so take, kar se da preproste vaje pomembne, saj razvijajo sposobnost za rabo predloga. Raba predloga pa dela učencem velike težave. Težave jim dela sklonska vezava, pogosto pa tudi razumevanje pomena. Predlog je ena izmed najtežavnejših tem pri učenju tujega in drugega jezika. Vaji 11 in 12 sta namenjeni rabi zahtevnejših predlogov. Tu izrabljamo napake, ki jih najdemo v učenčevih besedilih, uzaveščamo pa tudi razlike med dvojicama na – s/z ter v – iz.

9. Podčrtaj predloge v naslednjem odlomku iz knjige Braneta Dolinarja *Dvojne počitnice*.

Fanta, ki sta letos prvič potovala z vlakom na počitnice, sta imela polno drugih misli in sta zato svojo mamo poslušala le z enim ušesom. »... Kruh s salamo, zaviti v papir, je na desni strani kovčka, na vrhu nad sandalami,« je hitela mama, da bi pred odhodom vlaka fantoma še zadnjič zabila v glavo vse tisto, kar bi po njeni pameti morala vedeti.

»Da, mama.«

»Ne hodita iz vagona, da ne bosta ostala na kaki postaji, ... saj imata čaj s seboj v steklenici...«

10. V naslednje besedilo vstavi ustrezne predloge, tako da bo besedilo postalo smiselno.

Potok, ki je tekkel _____ vrbo, je izviral nekje daleč _____ hribi, poraslimi _____ gozdovi. Šumel in žuborel je _____ dolini _____ travniki in gozdovi. Bregovi so bili porasli _____ grmičevjem. _____ pomladi _____ pozne jeseni se je _____ zelenih jelš, vrb, lesk, dreva komaj kje prikazala bistra voda in postrvi _____ njej.

11. Izberi pravilni predlog.

(od, v) + začetek

_____ me je skrbelo

_____ do konca sem bil pozoren.

(na, po) + svet

Prišel je trenutek, ki se ga veseli vsak človek _____ tem svetu.
_____ vsem svetu je že potoval.

(z, od) + Mateja

Najteže mi je bilo ob slovesu _____ .

Veselo je bilo srečanje _____ .

(v, na, po) + (klopi, tla)

Usedli smo se _____ , _____ .

Posedli smo _____ , _____ .

12. a) Izberi pravilni predlog: z/s ali iz.

Knjiga je **v** predalu.

Knjigo vzamem _____ predala.

Knjiga je **na** mizi.

Knjigo vzamem _____ mize.

b) v _____ iz

na _____ z/s

Dobro si zapomni zgornjo zvezo.

Torej: Če je kdo **na** peči, lahko pade **s** peči, ne iz peči.

Iz peči pa vzame gospodinja kruh, če ga je dala **v** peč.

Cefizelj je šel **v** Butale, policaj ga je preganjal _____ Butal. Smučarji so šli **na** Krvavec, zvečer so se vračali _____ Krvavca.

c) V naslednje povedi vstavi ustrezne predloge (na – z/s, v – iz)

Pionirji so prinesli kurirčkovo torbo _____ Otočec. Potem so jo _____ Otočca odnesli po Dolenjski. Peljali smo se _____ Šentjernej. Za zeleno stražo _____ Šentjerneja ni počitka. Ljudje so hiteli _____ vlak. Pazi, ko stopaš _____ vlaka.

(Po Pionirskem listu)

Olga Kunst-Gnamuš

Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja v Ljubljani

Vika Slabe

Osnovna šola Simona Jenka v Kranju

Literatura:

S. Kotnik (1974/75): Spisna razrezanka kot nova tehnika za razvijanje in merjenje sposobnosti logičnega mišljenja, Jezik in slovstvo, l. XX, š. 8, s. 259.

O Kunst-Gnamuš s sodelavci (1979): Oblikovanje in eksperimentalno preverjanje jezikovnega programa, Pedagoški inštitut pri univerzi Edvarda Kardelja v Ljubljani (raziskovalno poročilo).

O. Kunst-Gnamuš (1982): Pouk oblikoslovja v osnovni šoli, Vzgoja in izobraževanje, l. XIII, š. 5, s. 36–42.

V. Slabe, O. Kunst-Gnamuš (1981): Besede naše so žive, delovni zvezek za učence, Pedagoški inštitut pri univerzi Edvarda Kardelja v Ljubljani.

J. Toporišič (1976): Slovenska slovnica, Založba Obzorja, Maribor.

F. Žagar (1975/76): Stavčna analiza in sinteza, Jezik in slovstvo, l. XXI, š. 1, s. 10–17.

A. Žerjav (1958): O slovnici in slovniški analizi, Sodobna pedagogika, l. IX, s. 174.

OSEMDESET LET JANKA JURANČIČA

Akademik Janko Jurančič, ki je 18. decembra lani zakoračil v deveto desetletje, ni samo slovenski srbohrvatist, ampak je v pravem pomenu besede jugoslavist; pripada vsem balkanskoslovanskim kulturam kot leksikograf, književni zgodovinar, lingvist, skratka, kot raziskovalec in neutrudljiv pedagoški praktik na vseh ravneh šolskega sistema. Rojen je bil v Andrencih – Slovenske gorice, klasično gimnazijo je končal v Mariboru in Ptujju in 1925. leta je začel študirati slavistiko, in sicer pod a) srbsko in hrvatsko književnost, pod b) zgodovino srbskega in hrvatskega jezika in pod c) narodno zgodovino in nemški jezik s književnostjo (v Ljubljani in Beogradu). Od leta 1930 do 1951 je bil profesor na Tehnični srednji šoli v Ljubljani, kjer je bil nekaj časa tudi direktor; potem je bil do 1961. leta profesor srbohrvatskega jezika na Pedagoški akademiji v Ljubljani, od leta 1947 do 1975 pa honorarni sodelavec, docent, izredni in redni profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Leta 1962 je postal doktor filoloških znanosti s temo *Kajkavsko narečje kot knjižni jezik v delih Tita Brezovačkega*. Bil je predsednik glavnega uredniškega odbora za Slovar slovenskega knjižnega jezika in namestnik upravnika Inštituta za slovenski jezik pri SAZU, leta 1976 je postal dopisni član, danes pa je redni član SAZU in tajnik razreda za filološke in literarne vede. Pred vojno je urejal list *Srednješolec*; med vojno je bil aktivist OF, nato mestni ljudski odbornik, po vojni pa je bil član rajonskega in univerzitetnega partijskega komiteja. Sodeloval je na jugoslovanskih in mednarodnih slavističnih kongresih, na slovenističnih srečanjih; od leta 1956 do 1958 je bil tudi predsednik Slavističnega društva Slovenije. S svojimi pomembnimi prispevki je sodeloval na Seminarju slovenskega jezika, literature in kulture v Ljubljani, Jugoslovanskem slavističnem seminarju v Zadru, mednarodnem slavističnem centru v Beogradu in v drugih mestih. Za svoje vsestransko prizadevanje je dobil republiška in zvezna priznanja.

Posebno pomembni sta jubilentova pedagoška praksa in njegova skrb za učence. Prof. Janko Jurančič je pisal učbenike za jezik in književnost, berila s komentarji za slovenske šole vseh stopenj, pa tudi slovenske in srbohrvatske učbenike za šole vseh stopenj v Hrvatski, Srbiji, Črni gori in BiH. Kot profesor PA v Ljubljani je izdal skripta *Starejša hrvaška in srbska književnost* (1950), leta 1975 pa *Biografije ali žitja srbskih vladarjev in arhiepiskopov*; to je bila razširitev znanja za slovensko šolsko populacijo in tudi širši krog ljudi, predvsem pa poglobljanje njihove vednosti o najstarejših srbskih literarnih delih.

Avtorjevo široko razgledanost kažejo tudi publikacije *Izbrane strani Dositeja Obradovića* (1951), izbor iz *hrvatske in srbske ljudske epike* (1959), *Balade Petrice Kerempuha* (1960) s kajkavsko-slovenskimi in kajkavsko-štokavsko-slovenskimi komentarji, izbrana mesta iz *Gorskega venca*, *Smrt Smail-age Čengića* (1962), prevod *Antologije nove srbske lirike* (1965) in redakcija *Pokojnika* (1964).

Več kot četrto stoletja so bili njegovi učbeniki za osnovne in srednje šole nenadomestljiva pomagala za učenje srbohrvatskega jezika. Ti učbeniki so svojevrstna antologija dosežkov literatur južnoslovanskih narodov. Naj omenimo le nekatere od njih. To so srbohrvatsko berilo za 5. in 6. razred (1958) s slovnico in slovarjem ter nekaj izdaj berila za 7. in 8. razred (1957), kar priča, da njihova kvaliteta ni bila naključna in kratkotrajna. Pomembni so tudi njegovi prvi mali srbohrvatski slovarji in kratke slovnice, ki so dodane berilom. Za gimnazijce je prof. Jurančič pripravil v letih od 1951 do 1954 Srbsko in hr-

vatsko berilo za višje razrede gimnazije, ki obsega štiri dele. Tudi ta učbenik, ki ga sestavljajo štiri knjige, je izšel v več izdajah. Leta 1964 je učbenike za gimnazije še dopolnil in razširil v *Srbsko, hrvatsko in makedonsko berilo* v dveh knjigah. Prva knjiga je bila namenjena dijakom 1. in 2. razreda gimnazij, druga pa dijakom 3. in 4. razreda. Obe knjigi sta izšli dopolnjeni s slovarjem, akcentuacijo in z bio-bibliografskimi podatki o pisateljih. Tudi tu priča več izdaj o trajnejši vrednosti izbora, ki ga je opravil jubilan. V teh dveh učbenikih je obravnaval tudi makedonsko literaturo, ki je zastopana v skromnejšem obsegu, vendar izbor kaže široko razgledanost avtorja in ga potrjuje kot neutrudljivega znanstvenika in pedagoškega delavca.

Avtorjevo poznavanje južnoslovanskih jezikov se kaže v njegovi kontrastivni študiji *Južnoslovanski jeziki*, v kateri se ukvarja tudi z makedonskim in bolgarskim jezikom. To je nedvomno prvi komparativni učbenik v Jugoslaviji, ki obravnava makedonski jezik enakopravno z drugimi južnoslovanskimi jeziki. Za Janka Jurančiča prav gotovo lahko rečemo, da njegovo delo pripada več kulturam.

Profesor Jurančič je tudi avtor učbenika *Slovenački jezik – slovnice slovenskega jezika za Hrvate in Srbe* (1965, 1971). Z njim se je predstavil kot slovenist na srbohrvatskem jezikovnem področju.

Svoje književnozgodovinske ambicije prof. Jurančič ni udejanil le v pedagoškem procesu, temveč tudi v svojih znanstvenih in strokovnih delih. V poljudni reviji *Pionir* je v letih 1961 in 1962 opravil sistematičen pregled starejše hrvatske in srbske književnosti, o Marinu Držiću in njegovih dramskih delih na slovenskih odrih pa je pisal v letu 1970. Kot profesor srbohrvatskega jezika, dialektologije in zgodovine, kar je bil njegov temeljni interes, se je ukvarjal predvsem z lingvistiko. S področja leksikografske problematike in dialektologije srbohrvatskega jezika naj omenimo samo nekatera njegova dela: *O leksiki v panonskih govorih* (1966), *O strukturi srbohrvatskega in slovenskega besedišča* (1967), ki jo je izpopolnjeno izdal ponovno leta 1970, *O strukturi leksike v srbohrvatskem in slovenskem jeziku*, *O kajkavskem narečju* (1968). To naj bi bila teoretična priprava in razmišljanje za slovarje, ki jih je pripravljali ali izdal. Pomembna in nepogrešljiva je njegova razprava o akcentuaciji: *O slovenskem in srbohrvatskem akcentu* (1969, druga izdaja 1972). S tem je nadaljeval v svojem najboljšežnejšem in najpomembnejšem delu – v leksikografiji, pri sestavljanju nekaj pomembnih slovarjev. Začel je z obsežnim *Srbohrvatsko-slovenskim slovarjem* (1955., druga izdaja 1970 in razširjena izdaja 1972). Vsaka izdaja je za nekaj tisoč gesel bogatejša od prejšnje. V uvodnem delu je avtor povedal, da nagel razvoj gospodarskega, političnega in kulturnega življenja v svobodni Jugoslaviji ustvarja dan za dnevno tesnejše stike med bratskimi republikami. In prav zato, ker so se krepile vezi med narodi v naši državi, je rasel tudi jezikovni fond Jurančičevih slovarjev. V teh slovarjih je kratek oris zgodovine jezika Hrvatov, Srbov, Bosancev, Hercegovcev, Črnogorcev, navedeni so dialekti in variante knjižnega jezika, dodana je tudi kratka slovnica srbohrvatskega jezika; v njih so navedeni najpomembnejši starejši in novejši prispevki k srbski in hrvatski leksikografiji. Ne smemo prezreti tudi praktičnega *Srbohrvatsko-slovenskega in Slovensko-srbohrvatskega slovarja* iz leta 1970. Ta mali žepni slovar je omogočil boljšo komunikacijo z mnogimi delavci iz drugih republik.

Zagrebski, beograjski in sarajevski srbohrvatisti menijo, da je ta slovar, posebej njegova zadnja izdaja, eden najpomembnejših dosežkov v sodobni jugoslavistiki. Brezhibna akcentuacija, ki ima pomembno vlogo v srbohrvatskem pravorečju, je nedvomno uporabna kot pravopisni model in primerna za učenje in preverjanje tega jezika.

Izbor srbohrvatskih gesel je bil opravljen z velikim poznavanjem in korištenjem več jezikovnih priročnikov. Pomembno je, ker sta v slovarju upoštevani obe varianti srbohrvatskega knjižnega jezika, ekavska in ijekavska, slovenske vzporédnice pa so izpeljane glede na besedotvorne možnosti sodobne slovenščine.

Večletna leksikološka dejavnost akademika Janka Jurančiča je obrodila sadove in mu prinesla zasluženo priznanje. Od 1966 do 1969 je v Bologni skupaj z Antonom Bajcem in Giulio Francom izdal: *Dizionario italiano – serbocroato-sloveno*; *Dizionario serbocroato-italiano*; *sloveno-italiano* in *Dizionario sloveno-italiano* (Bologna, Ljubljana).

V vseh teh slovarjih obravnava poleg slovenskega in srbohrvatskega jezika še makedonski. Sestavljanje slovarjev je težaško delo. Francoski akademiki ne trdijo tjavdan, da je slovarsko delo enako najtežji tlaki. Najbrž je prav zaradi tega – po tolikšnem samoodpovedovanju in naporu – vsakokrat izšlo novo, z muko rojeno in zato dragoceno delo našega osemdesetletnega leksikografa. Vrhunec tega njegovega napora pa je *Slovensko-srbohrvatski slovar* (1981) na skoraj 1500 straneh.

Če je s prejšnjimi slovarji omogočil Slovencem, da so se poglobili v enigme srbohrvatišlike, je dal z zadnjim slovarjem takšno možnost tistim, ki govorijo hrvatskosrbsko. Slovar je že dve leti v rabi kot nepogrešljivo prevajalsko pomagalo in dragocen priročnik za mnoge uporabnike. Akademik Janko Jurančič je eden od redkih leksikologov, ki se je v praksi predstavil kot neutruđen leksikograf in vzgojitelj več slavističnih generacij. Ob njegovem visokem jubileju mu čestitamo in mu želimo, da bi nam znanje še dolgo bogatil s svojimi dragocenimi znanstvenimi prispevki.

Dragi Stefanija
Filozofska fakulteta v Ljubljani
Prevedel *Pančo Carevski*

PERICAREŽERACIREP: ALITERACIJA KOT ZVOČNA FIGURA IN KOT VERZNOORGANIZACIJSKI PRINCIP

Dušan Ludvik, Aliteracija in aliteracijski verz; Literarni leksikon, Študije, Sedemnajsti zvezek, Državna založba Slovenije, 1982, 71 str.

Naj mi ne zamerijo bralci, avtor knjige, ki bi jo rad priporočil v branje, otroci, ki so si sami izmislili stavek, ki se v slovenščini bere naprej in nazaj enako, »ohojevci«, ki so po vsi priliki odrašali na podobnih dvoriščih kot jaz in so z njim naslovili eno izmed pomembnejših programskih publikacij, da sem si za naslov tega zapisa izbral prav to formulacijo in ne kakšne druge; v zagovor naj povem, da je prav pripravna: slovenskemu ušesu zveni namreč kot aliteracijski (po Ludvikovi shemi AAAA) verz, ki je hkrati tudi metričen (jamski osmerek), in na obe kategoriji se obravnavana knjiga na strani 11 neposredno sklicuje, skozi ves svoj obseg pa ju povezuje, razlaga in opisuje njuno součinkovanje.

In že smo vstopili skozi stranska vrata z dvorišča naravnost v učilnico, in čas je, da se z vso resnostjo in brez pridržkov vprašamo, kakšne in katere jezikovne prvine, v katerih jezikih in kakšnih pesniških položajih postajajo verzotvorne. Kar zadeva aliteracijo, je reč dokaj zapletena: kot ponavljanje soglasnikov ali soglasniških skupin v vzglasno-prednaglasnih položajih besed, ki tkejo verz, aliteracija namreč ne sodi v elementarno fonetično pritličje, kjer so lepo razporejene kamrice dolgih in kratkih, naglašanih in nenaglašanih zlogov, ki se na osnovi opozicij oblikujejo v metrična zaporedja, ta pa se napolnjena s slovarskimi in skladenjskimi enotami ponujajo bralcu (in poslušalcu) kot verz, temveč sestopa z nadstropja zvočnega slikanja z namenom, da bi pomagala germanskemu (natančneje staronordijskemu) naglasnemu verzu, da bi bil tudi zvočno (in ta verz je bil prej govorjen in pet kot pisan) zaznavneje urejen in se oblikovalcu in porabniku laže vtisnil v spomin. Mehanizem tega »vtiska« izraža Ludvikova definicija aliteracijskega verza natančno, jedrnato in kompetentno:

»Aliteracija je pri vseh narodih, ki jo poznajo, glasovna figura. V germanskem verzu je opora spominu, ustvarja ritmično valovanje in njegov vrh, ima povezovalno (združevalno) funkcijo v periodi, ki jo ustvarja. Aliterirani začetni glasovi v verzem okviru se imenujejo sovzglasniki (nemško Stab, staronordijsko Stafr). Sovzglasnik mora stati v zlogu, ki je korensko (tj. zelo močno) naglašen, zato praviloma stoji na 'krepkem', tj. na metrično poudarjenem mestu znotraj verznega okvira. Z aliteracijo so poudarjene ritmično in vsebinsko najbolj pomembne besede v verzu« (str. 15).

Izhaja namreč iz jezikovnega gradiva, iz katerega se tke verzno besedilo, opozarja na inicialnost sredstva, njegovo determiniranost in fakultativnost, in kar je najbolj pomembno: verzotvorno gibalno poimenuje z izrazom, ki korenini v slovenskem jezikoslovnem in književnoteoretičnem izročilu, hkrati pa je svež in terminološko enopomenski, tako da je brez pretiravanja mogoče zapisati, da je ta definicija morda največji dosežek povojne slovenske verzologije. Njena dobra stran je tudi aplikativnost: z njo razlaga Ludvik germansko gradivo, pojasnjuje in popravlja marsikatero nejasnost ali nepopolnost v interpretaciji aliteracije kot verznooblikovalnega sredstva in osvetljuje (številčno zelo skromni) slovenski izvirni aliteracijski verz.

Kot je skromno slovensko izvirno pesništvo v aliteracijskem verzu, je pičila tudi slovenska teorija o njem: vedno je v službi dokazovalnega ali razlikovalnega gradiva (takó v

Grafenauerjevih rekonstrukcijah najstarejšega slovenskega verznega oblikovanja), interpretacije izvirnega ali prevedenega slovenskega pesniškega besedila (Kidrič, Šifrer, Debeljak, Hofman) ali pouka književne teorije v okviru slovnice (Breznik, Toporišič), vede o književnosti (Ocvirk, Trdinova, Novakova, Kmecl) ali umetnosti recitiranja (Tiran). Prav zato je zelo pomembno poglavje *Recepcija teorije na Slovenskem*, ki zaradi omejenega stanja v stroki in marsičem bistveno dopolnjuje razdelek *Aliteracijski verz na Nemškem*: v mislih imam Ludvikovo bleščečo diskusijo s teoretičnimi zapažanji piscev, katerih dela je imel v svoji knjižnici Matija Čop: gre za rekonstrukcijo verznooblikovalnega nazora na Slovenskem v prvi polovici 19. stoletja in kvalificirano interpretacijo dejstev s sodobnega teoretičnega zornega kota, kakršnega si je izoblikovala misel, ki je izjemno natančno zapisala uvodno definicijo. In čeprav bi se morda zdela ocena Čopovega mesta v slovenski teoriji aliteracijskega verza le nekoliko pretirana:

»Čop je prvi znanstveno podkovani poznavalec aliteracijskega verza na Slovenskem. Nihče za njim ga ni dosegel« (str. 42),

je poglavje, o katerem govorimo, pomemben prispevek k zgodovini evropskega obzorja slovenske ne le verzološke, temveč splošno kulturne misli.

Ker slovensko pesništvo – razen ene izjeme (Hicingerjevega besedila *Novo in staro*; Ludvik citira in interpretira odlomke na straneh 42–44) – aliteracijskega verza ne pozna, se avtor loteva pregleda (naključnih in hotenih) aliteracij v slovenski književnosti od Brižinskih spomenikov naprej. Pri tem ni dragocen samo podatek, da je v slovenskih merjenih (večinoma zlogovnonaglasnih) verzih devetnajstega in prve polovice dvajsetega stoletja vsak osmi do deseti aliteriran (pri Prešernu je aliteriranih 15,5 % vseh verzov, pri Jenku 10 %, pri Gregorčiču 16 %, pri Ketteju 9,5 %, pri Gradniku 15,5 %, pri Kosovelu 11 %), temveč in predvsem opozorilo na pesniški kontekst, v katerem se aliteracija pojavlja: pri Gradniku je to, kot opaza Ludvik na strani 60, »značilni aliteracijski seštevalni obrazec: slast in sila; topi in tihi; vem in vidim; zrak in zid; žamet in žida«.

Po vsem povedanem Ludvikova knjiga ni samo zgledna literarnoteoretska študija, kakršne prinaša Literarni leksikon, temveč tudi spodbuda za marsikakega slavista, ki se ukvarja z najnovejšim slovenskim pesništvom, da bi se lotil opisa in interpretacije aliteracije kot gibala pesniškega eksperimenta v povojnem slovenskem avantgardnem pesništvu, in etnologa, da bi raziskal in opisal, kakšna je njena funkcija v otroških izštevankah in jezikovnih zabavah.

Tone Pretnar
Jagelonska univerza v Krakovu

OBDOBJE ROMANTIKE V SLOVENSKEM JEZIKU, KNJIŽEVNOSTI IN KULTURI

Tipološka problematika ob jugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu, Mednarodni simpozij v Ljubljani od 26.–28. junija 1980, Obdobja 2, 1981

Prvi knjigi Obdobje – razsvetljenstvu – je 1981 sledil zbornik šestintridesetih referatov z mednarodnega znanstvenega simpozija o romantiki, ki je bil prirejen kot poseben delovni program in dopolnitev vsakoletne poletne slovenistične šole za tuje slaviste. S prispevki se je na simpoziju zbrala vrsta znanih domačih in tujih slavistov, ki so z dokaj različnih

zornih kotov obravnavali dogajanje v zastavljenem času, ga tudi široko presejali in navezovali na naslednja obdobja ter interpretirali na nov način.

Najzanimivejši krog razprav je vsekakor primerjalna problematika, med njo kar tri razprave na temo sorodnosti slovenske ter srbske in hrvaške poezije v romantiki. *Juraj Martinović* razpravlja o stičnih točkah in razlikah med jugoslovanskimi romantičnimi epi: Prešernovim Krstom, Mažuranićevo Smrtjo Smail-age Čengića in Njegoševim Gorskim vencem. Na prvi pogled je sicer očitna tipološka sorodnost v glavni ideji o narodni svobodi in samostojnosti, pri podrobnejšem branju pa se pokaže, da je pri Njegošu in Prešernu to le ideja o pravici do svobode. Nasproten je odnos do krščanstva, saj Njegoš in Mažuranić postavljata mit krščanstva proti islamu, medtem ko ga Prešeren vrednostno obrne. V vseh delih je umetniško transponirana aktualna nacionalna problematika: pri Mažuraniću je narodna ideologija najbolj izražena, družbeno-zgodovinska raven širša, pri Prešernu prevlada subjektivni vidik, ep se prevesi v Črtomirovo eksistencialno dramo, pri Njegošu je poudarjen etični vidik, soočenje vladika Danila z absurdom. Primerjalno gledano je Prešernov Krst tudi najbolj univerzalno humanističen. *Milorad Živančević* je ob primerjavi treh epov opazil tudi lirsko navdahnjenost, v zvezi z evropsko romantiko in časom formiranja narodov poudarjeni postulat narodnosti in kult domovine, nacionalne zgodovine in mitologije, kot dopolnilo temu pa še dejstvo vseh treh epov, da je osvobodilni boj jugoslovanskih narodov sovpadal z bratomorom. *Viktor Kudělka* v široki razpravi v poglavju v zvezi s primerjavo treh epov ugotavlja tele značilnosti: povezovanje junakove osebne problematike s problematiko narodnega kolektiva – sožitja osebnega in družbenega, sožitja ustnega (ljudskega) in pisnega slovstva, zlasti srbskega in hrvaškega, in stilno mešanico, ki povezuje prvine romantike s predhodnimi stili.

Po več študij je posvečenih Prešernu, Čopu in Kopitarju, njihovim pogledom na slovensko kulturo in medsebojnim odnosom ali posameznim poglavjem njihovega dela. *Boris Paternu* v razpravi o konstituiranju slovenske poezije opredeljuje Kopitarja kot človeka, ki v svojem globljem osebnem nazoru ni bil nasprotnik razvite literarne umetnosti, pri presojanju domače pa sta ga vodila puristična jezikovna doktrina in prepričanje, da šele očiščeni jezik daje podlago višji literarni kulturi, zato je pristajal na nerazvito, didaktično in folklorizirano literaturo. Polemika s Prešernom in Čopom je poudarila njegovo zmoto in poraz. Prešernov in Čopov nazor, osnovan na liberalizmu in Schleglovi poetiki, je nasprotno zagovarjal smer takojšnjega in visokega kultiviranja domače poezije; umetniško popolno ga je realiziral Prešeren s prebojem dveh blokad: ideološke – z demitizacijo osebnih in nadosebnih mitov in sprejemanjem izkušnje poraza – in formalistične – z inverzijo in osebnim sprejemanjem posameznih toposov.

Popolnoma drugače se do te teme opredeljuje *Jože Toporišič*, pretežno s stališča jezikoslovca. Skuša rehabilitirati Kopitarja kot slovenista, češ da mu dela literarna veda krivico glede posameznih idej (purizem, črkopis, knjižni jezik, koncept literature itd.). Ugotavlja, da je zgodovina v marsičem dala Kopitarju prav: z uvedbo gajice so pravzaprav sledili Kopitarjevemu principu, da imej vsak glas svojo črko. Prav tako je Prešeren do neke mere sprejemal degermanizacijo; vprašanje o kultiviranju slovenskega jezika se da razložiti s takratno slabo meščansko slovenščino. V Kopitarjevem konceptu umetnosti je bil prostor tudi za neljudsko in sodobno književnost. Vlogo moralizatorja in neusmiljenega cenzorja, ki mu jo literarna zgodovina rada pripisuje, mu je nadel konflikt s Prešernom in Čopom zaradi metelčiče, ki se je razširil tudi na književnost. Obe strani sta se ostro in neprimerno osebno žalili, a ko so se duhovi pomirili, se medsebojno nista več ovirali.

Toporišičevo tezo podpira tudi *Stane Suhadolnik* z jezikoslovno razpravo o izdaji Linhartovega Matička 1840, prve slovenske izdaje v gajici. Prototip slovenskega knjižnega jezika te knjige je v bistvu srečna združitev Kopitar-Metelkove in Čop-Prešeren-Smole-

tove zamisli o slovenščini, jezika, ki hoče biti zborni jezik meščanstva. Tudi idejnost je zaostrena, bistvena razlika z Linhartom je odprava onikanja in polvikanja.

O Kopitarju in njegovih prizadevanjih glede slovanskega jezikoslovja piše *Franc Jakopin*. Poleg znane »panonske teorije« in Clozovega zbornika je Kopitar na podlagi Assemannijevega in Supraselskega kodeksa identificiral najstarejši tip stare cerkvene slovanščine in ugotovil prioriteto glagolice pred latinico. S stališča skladnje je Kopitarjevo gramatiko pregledala *Hanna Orzechowska*. Ugotavlja, da je Kopitar v vprašanih skladnje že novatorski v tem, da je začel s t. i. »gramatiko teksta«, čeprav so njegova opazovanja (vprašanje člena, navezovalne funkcije nekaterih kategorij) še del oblikoslovne problematike.

Samo Čopu je posvečen članek *Janka Kosa*, in sicer razpravlja o Čopovem odnosu do evropske romantike. Ugotavlja, da je Čop poznal in cenil nekatere reprezentativne romantične avtorje (Goetheja, oba Schlegla, Platena, Chamissa, Rückerta, Manzoniya, Lamartina, Hugoja, Sainte-Beuva, Byrona), odklanjal pa posamezne avtorje klasicizma, predromantike in realizma. Čopov okus je »romantičen« tudi glede starejših avtorjev: za klasične je imel avtorje, ki jih je potrdila in cenila tudi romantika. Vzrok, da ni sprejemal vseh romantičnih avtorjev, je, da Čopovo pojmovanje romantike (po podrobnejšem pregledu) temelji na klasiki. Teoretično sprejema stališče avtonomnega romantičnega subjekta, vendar v povezavi z vsakdanjim praktičnim svetom, ob tem principu pa tudi tradicionalni princip zunanje in notranje forme. Čopov klasično-romantični nazor, daleč od verizma in hermetizma, je prek njegovega mentorstva pogojeval tudi tip Prešernove poezije.

Številčno največ razprav je namenjenih Prešernu, nekatere na novo obravnavajo posamezna poglavja njegovega ustvarjanja, druge so primerjalne. Tako piše *Henry R. Cooper* o Krstu pri Savici in ga interpretira kot alegorijo slovenskega narodnega in družbenega življenja. V zgodbi iz 8. stoletja, ko Črtomir sprejme krščanstvo, vidi namigovanje, naj Slovenci v Prešernovem času sprejmejo romantični program, saj se ne morejo izključiti iz evropskega kulturnega konteksta. Ugotavlja tudi nove sorodnosti med Prešernovim epom in Mickiewiczzevim Konradom Wallenrodom : programske, temeljno moralno stisko človeka, povezano usode glavnega junaka z narodovo. O Prešernovi nemški metafori piše *Josip Matešič*, o Sonetih nesreče kot dokazu pritrilne drže do življenja *Andreas Leitner*, o Prešernovem prevodu Lenore *Klaus D. Olof*, *Miroslav Kravar* o razmerju med metrom in ritmom in *Tone Pretnar* o razliki med Prešernovim in Vrazovim jambskim enajstercem.

Na Prešerna se navezuje tudi študija *Jožeta Pogačnika* o recepciji njegove poezije do 1866. Idejno-estetski nazori časa, v katerem je nastajala Prešernova poezija, so si od Zoisa in Kopitarja do Bleiweisa in Levstika podobni v tem, da postavljajo idealni univerzalni svet vrednot, ideal univerzalnega človeka, ki naj bi bil tudi norma z razumom priklicane družbene skupnosti. Čopovo in Prešernovo stališče brez metafizike postavlja v središče posameznika kot subjekt, priznava zgodovinsko in bivanjsko relativnost. Zato je bil v Prešernovem času opažen in aktualiziran le tisti del njegove poezije, ki se je vključil v prevladujočo miselnost, v kateri ni bilo prostora za erotično in refleksivno pesem. Prešerna so v celoti sprejemali le pripadniki njegove literarne smeri in predstavniki neslovenske kulture, ki so se srečali z njegovimi pesmimi. Poezijo subjektivne in erotične inspiracije, povezano z načeli modernega individualizma, je za Bleiweisom teoretično odklanjal tudi Levstik, ko je priporočal socialnoanalitično pripovedno prozo. Šele Stritarjev esej s svojima tezama – o tem, da so Prešernove pesmi edini resnični izraz slovenskega subjekta v naši kulturni zgodovini, in o disharmoniji med idealom in resničnostjo – je postal temelj za drugačno recepcijo Prešernovega pesništva.

Poleg Prešerna sta dve razpravi v celoti posvečeni Stanku Vrazu : njegovemu aspektu romantike (*Ivan Cesar*) in slovenizmom v zgodnjem hrvatskem pesništvu (*Barbara Oczkova*).

O konstituiranju slovenske pripovedne proze razmišlja *Matjaž Kmecl*, vzroke njene zakasnitve povezuje z zaostankom razvoja buržoazne družbe v habsburški državi. Šele od 1843 se s Kmetijskimi in rokodelskimi novicami, ki objavljajo poljudno strokovno prozo, pripravljajo tla za umetniško ustvarjanje. Po 1848 v Sloveniji soobstajata romantika in realizem, tako da drugo polovico 19. stoletja le s težavo periodiziramo in razločujemo po stilih.

Na področje nove romantike sega razprava *Franca Zadravca* o Trdini in Cankarju. Preverja Cankarjev odnos do literarne tradicije, v tem primeru do Trdine, ki ga je Cankar visoko cenil. Poleg literarnonazorskih stikališč – resnicoljubna obdelava dane duševnosti, svoboda žive domišljije, bogat in jasen slog, nazor o umetnosti kot prerojevalni moči – je jasna tudi nazorska sorodnost – demokratičnost obeh. Oba družita še nadarjenost za komično oblikovanje.

Literarnoteoretične razprave so brez enotnega imenovalca, problemi, ki jih obravnavajo, so si tematsko daleč narazen. Najmodernejši koncipirani, nakazujoči nova stališča, sta študiji *Dąbrowske* in *Stamača*. *Maria Dąbrowska* začenja obravnavanje literature z novega, semiotičnega stališča – nakazuje vrsto novih misli o »pomenu« delovanja posameznih avtorjev v okviru kulture v romantiki in postavlja tezo, da je za ta čas značilen obstoj romantičnega modela o prekinitvi s tradicijo in začenjanju nove literature. Popolnoma drugo področje obravnava *Ante Stamač* z romantično metaforiko, ki preverja svoje teze na izdelanem sistemu metafore. Vzroke pojavov romantične metafore najde v treh možnostih – posameznikovi afektivnosti in izvirnih domišljijских podobah, v antropomorfnem pojmovanju stvarnosti in v sinesteziji. V notranjem ustroju metafore opaža tendenco pojasnjevanja s široko in daljnjo stopnjo sobesedila – okvirom makrostrukture. *Rudolf Neuhäuser* definira tipologijo lirske poezije od 18. do zgodnjega 19. stoletja. Izhaja iz teorije, da se pomenska struktura, ki je v začetku skoraj popolnoma neodvisna od formalnih prvin, bolj in bolj povezuje s formalnimi značilnostmi, kot sta ritem oz. metrum in zvočna instrumentacija. Značilna kvaliteta romantične pesmi je v vzporednosti med leksikalnim pomenom in pomenom formalnih vzorcev. Z razvojem pojma romantike od Čopa, Levstika, Levca, Celestina, Murka do Ivana Prijatelja se ukvarja *Štefan Barbarič*.

Knjigo tematsko širijo in dopolnjujejo razprave z drugih področij – etnologije (*Marija Stanonik*, *Slavko Kremenšek*), zgodovine (*Vasilij Melik*), glasbe (*Dragotin Cvetko*) in umetnosti (*Nace Šumi*).

Zbornik predavanj o romantiki je na vsak način vir mnogih novih pogledov in teorij v zvezi z romantiko, pretresa in preverja uveljavljena stališča in uvaja nova. Demokratičnost pri konceptu najširšega kroga objave je prispevala k temu, da je razprav in zornih kotov veliko, tudi nasprotujoča si stališča niso izključena, slika je celotnejša. Negativna plat tega koncepta je v tem, da so nekateri referati izgubili rdečo nit z obravnavano temo, torej z romantiko in slovensko kulturo nasploh. Nekatera razglabljanja so izrazito specialna, v marsičem eksperimentalna, brez podrobnejše argumentacije. Velika škoda je, da ni bilo mogoče objaviti debatnega dela simpozija. Očitno je tudi nesorazmerje med posameznimi poglavji zbornika: teža se preveša v prid literaturi, saj je večina referatov na literarno temo (kar 23), o jeziku jih je le devet in o kulturi štiri. Ta razporeditev morda pričra o manjšem zanimanju za jezikovna vprašanja nasploh. Razprave v zvezi s kulturo so privlačna popestritev in dopolnitev, pregledne, splošne, razumljive tudi nestrokovnjaku. Da so simpozijaska predavanja izšla v zborniku in postala dostopna širšemu krogu, je treba omeniti še skrbno delo uredniškega odbora (Boris Paternu, Franc Jakobin, Jože Koruza) in pohvaliti tudi vzorno pripravljene sinopsise in povzetke v več jezikih, lektorsko delo in dobro tiskovno ter oblikovno rešitev.

Nada Barbarič-Novak
Srednja naravošlovna šola v Ljubljani

Prejeli smo v oceno

Jezik. Časopis za kulturo hrvatskoga književnog jezika. Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, let. 30, 1982, št. 1.

Spstavitelno ezikoznanie. Spisanie na sofijskija universitet »Kliment Ohridski«, Sofia, VII., 1982, 1–2, 3.

Slovenski biografski leksikon. Dvanajsti zvezek. Táborská-Trtnik. Uredila Alfonz Gspan in Fran Petrè, Ljubljana 1980, 1–204 str.

Slovenski biografski leksikon. Trinajsti zvezek. Trubar-Vodaine. Uredili Alfonz Gspan, Jože Munda in Fran Petrè, Ljubljana 1982, 205–500 str.

Jože Toporišič, Nova slovenska skladnja, Ljubljana, Državna založba Slovenije 1982, 488 str.

Gregor Kocijan, Josip Jurčič v besedi in sliki. Zb. Obrazi, Mladinska knjiga, Ljubljana 1981, 40 str.

Matjaž Kmecl, Fran Levstik v besedi in sliki. Zb. Obrazi, Mladinska knjiga, Ljubljana 1981, 32 str.

Aleš Berger, Srečko Kosovel v besedi in sliki. Zb. Obrazi, Mladinska knjiga, Ljubljana 1982, 24 str.

Koroško mladje. Literatura, družbena vprašanja, umetnost. Izdajatelj, založnik in lastnik Jani Oswald (za uredniški odbor in uredniški svet), Celovec 1982, št. 45, 46, 47, 48.

Josip Vošnjak, Spomini. Izbral, uredil, študijo, opombe in spremno besedo napisal Vasilij Melik. Slovenska matica, Ljubljana 1982, 701 str.

Alenka Goljevšček, Mit in slovenska ljudska pesem. Razprave in eseji, 25. Slovenska matica, Ljubljana 1982, 222 str.

Levstikov zbornik. Simpozij 1981. Slovenska matica, Ljubljana 1982, 200 str.

PORAVNAJTE, PROSIMO, NAROČNINO!
